

Lev Troçki'nin Bürokrasi Yaklaşımı Üzerine

Nurettin Bilmez, Amasya Üniversitesi, Gümüşhacıköy Hasan Duman Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

ORCID: 0000-0003-2492-5916

E-Posta: nurettin.bilmez@amasya.edu.tr

Öz

Ekim Devrimi'nin gerçekleştirilmesinde Lenin'den sonra en büyük paya sahip kişilerden birisi Lev Troçki'dir. Troçki hem bir kuramcı hem de bir devrimci olarak Sovyet Rusya'nın ilk dönemlerinde önemli çalışmalar yürütmüştür. Özellikle Marksist gelenek içinde devrim, devlet, bürokrasi konularında özgün bir çizgi yakalamıştır. Bu çalışma, 20. yüzyılın önemli Marksist düşünürlerinden Lev Troçki'nin bürokrasi olgusuna ilişkin yaklaşımını kapsamlı biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Troçki, Sovyetler Birliği deneyimi ışığında bürokrasiyi Marksizm çerçevesinde özgün bir biçimde ele almış; ortaya koyduğu bürokrasi eleştirisi, klasik Marksist literatürdeki boşlukları doldurmayı hedeflemiştir. Çalışmada, bürokrasi olgusunun teorik çerçevesi Georg W. F. Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels ve Vladimir İ. Lenin gibi Marksist kuramcıların bürokrasiye bakışı ve eleştirel bürokrasi teorileri bağlamında incelenmiştir. Literatür taraması, çeşitli ulusal ve uluslararası akademik çalışma üzerinden gerçekleştirilmiş; Sovyet bürokrasisi sorunsalına dair tartışmalar, Troçki'nin görüşleri ve bunların kuramsal yansımaları ortaya konmuştur. Araştırmanın temel soruları şu şekilde belirlenmiştir: Troçki'nin bürokrasi yaklaşımının temel öncülleri nelerdir? Marksist bürokrasi yaklaşımlarından hangi noktalarda farklılaşmaktadır? Troçki'nin bürokrasi yaklaşımının teorik özgünlüğü nedir? Çalışmada, Troçki'nin kitapları, makaleleri, bildirileri ve literatürdeki onu araştıran diğer çalışmalar inceleme konusu yapılmış; tarihsel ve kuramsal zeminde sistematik biçimde çözümlenmiştir. Troçki'nin bürokrasi anlayışının devrim sonrası Sovyet devletinin koşullarında geliştiği, bürokrasiyi bir 'kast' olarak tanımladığı ve onu proletarya diktatörlüğünün yozlaşması olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Troçki'ye göre Sovyet bürokrasisi, klasik anlamda yeni bir sınıf değil, işçi devleti üzerinde parazit bir tabakadır ve ancak bir siyasi devrimle ortadan kaldırılabilir. Aksi halde zamanla yeni bir egemen sınıfa dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Tarihsel yaklaşım ve Marksist literatür bağlamında Troçki'nin bürokrasi eleştirisinin anlamı değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Troçki'nin bürokrasi teorisi başta Marksist bürokrasi literatüründe olmak üzere diğer bürokrasi yaklaşımları arasında özgün bir anlam taşımaktadır. Sovyetler Birliği deneyimlerinden yola çıkarak çalışmalarını yoğunlaştıran Troçki'ye göre bürokrasi, eleştirel bir tutumla devlet aygıtı üzerinden üretim araçlarını kontrol eden bir kast sistemidir. Bürokrasi bir yozlaşma anlamına gelmektedir ve onu ortadan kaldırmanın yolu demokratik bir proleter devrim ile mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Lev Troçki, Bürokrasi, Sovyet Bürokrasisi, Yozlaşma, Kapitalist Restorasyon.

On Leon Trotsky's Approach to Bureaucracy

Abstract

After Lenin, one of the people who had the greatest share in the realization of the October Revolution was Leon Trotsky. Both as a theorist and a revolutionary, Trotsky carried out important studies in the early periods of Soviet Russia. He captured an original line, especially within the Marxist tradition, on the subjects of revolution, state and bureaucracy. This study aims to comprehensively analyze the approach of Leon Trotsky, one of the important Marxist thinkers of the 20th century, to the phenomenon of bureaucracy. Trotsky addressed bureaucracy in an original way within the framework of Marxism in light of the experience of the Soviet Union; his critique of bureaucracy aimed to fill the gaps in the classical Marxist literature. In this study, the theoretical framework of the phenomenon of bureaucracy is examined in the context of the view of Marxist theorists such as Georg W. F. Hegel, Karl Marx, Frederick Engels and Vladimir I. Lenin on bureaucracy and their critical theories of bureaucracy. The literature review was carried out through various national and international academic studies. Discussions on the problematic of Soviet bureaucracy, Trotsky's views, and their theoretical implications are presented. The fundamental questions of the research are identified as follows: What are the fundamental premises of Trotsky's approach to bureaucracy? In what ways does it differ from Marxist approaches to bureaucracy? What is the theoretical originality of Trotsky's approach to bureaucracy? This study examines Trotsky's books, articles, declarations, and other works in the literature examining him, and systematically analyzes them on historical and theoretical grounds. It is understood that Trotsky's understanding of bureaucracy developed under the conditions of the post-revolutionary Soviet state, that he defined the bureaucracy as a 'caste,' and that he viewed it as a degeneration of the dictatorship of the proletariat. According to Trotsky, the Soviet bureaucracy was not a new class in the classical sense, but a parasitic layer on the workers' state, and could only be eliminated through a political revolution. Otherwise, it had the potential to transform into a new ruling class over time. The significance of Trotsky's critique of bureaucracy is evaluated within the context of a historical approach and Marxist literature. As a result, Trotsky's theory of bureaucracy holds a unique significance among other approaches to bureaucracy, particularly within Marxist bureaucracy literature. Drawing on the experiences of the Soviet Union, Trotsky focused his work on bureaucracy, critically arguing that bureaucracy is a caste system that controls the means of production through the state apparatus. Bureaucracy represents corruption, and its elimination is possible only through a democratic proletarian revolution.

Keywords: Leon Trotsky, Bureaucracy, Soviet Bureaucracy, Degeneration, Capitalist Restoration.

Giriş

Sosyal bilimlerde bürokrasi olgusu, modern devlet ve örgüt yapılarının anlaşılmasında merkezi bir olgudur. Max Weber'den Karl Marx'a, farklı kuramcılar bürokrasiyi kimi zaman etkin bir yönetim modeli, kimi zaman da toplumsal bir sorun alanı olarak ele almıştır. Bürokrasinin olumlu ve olumsuz yönleri literatürde sıklıkla birçok araştırmada tartışılmıştır. 20. yüzyılda Sovyetler Birliği deneyimi ise bürokrasi tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. 1917 Ekim Devrimi'nin önderlerinden Lev Troçki, Sovyet devletinin bürokratik yozlaşmasını bizzat gözlemlemiş ve bu olgu üzerine derinlemesine çalışmalar kaleme almıştır. Hem bir teorisyen hem de bir uygulayıcı olarak Troçki'nin bürokrasiye dair geliştirdiği kavramsal çerçeve, Marksist kuram içindeki bürokrasi tartışmalarda özgün bir yer tutmaktadır.

Bu makalenin amacı, Lev Troçki'nin bürokrasi yaklaşımını çok yönlü olarak incelemek ve onun kuramsal katkılarının çağdaş perspektifle değerlendirmesini yapmaktır. Bu bağlamda, öncelikle bürokrasi olgusunun genel teorik temelleri Marksist bürokrasi yaklaşımları bağlamında tartışılmaktadır. Ardından Troçki'nin bürokrasiye dair analizleri ortaya konmakta, farklı bürokrasi teorileriyle ilişkisi irdelenmekte ve onlardan ayrılan yönleri tespit edilmektedir. Kapsamlı bir literatür taraması ile Troçki'nin bürokrasi eleştirisine dair önceki çalışmalar incelenmekte; Sovyet bürokrasisinin doğası üzerine tartışmalar Troçkist ve diğer Marksist yorumlar yardımıyla tartışılmaktadır.

Bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır: Troçki'nin bürokrasi eleştirisinin temel öncülleri nelerdir? Troçki'nin bürokrasi anlayışı, klasik Marksist bürokrasi yaklaşımlarından hangi noktalarda ayrılmaktadır ya da Marksist bürokrasi literatüründe nerede konumlanmaktadır? Troçki'nin bürokrasiye kuramsal bakımdan özgün katkıları nelerdir? Bu sorular çerçevesinde Troçki'nin bürokrasi yaklaşımının, klasik Marksist literatürdeki bir eksikliği giderdiği ve eleştirel toplumsal teoriye yenilikçi bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Başka bir deyişle Troçki, Marksizmin devlet ve bürokrasi kuramına, Sovyet deneyiminden hareketle özgün bir eleştirel perspektif çizmektedir.

Bu araştırma, kuramsal bir çalışma olup tarihsel metinlerin ve ikincil kaynakların analizine dayanmaktadır. Her ne kadar çalışma odağı Marksist bürokrasi geleneğine bağlı kalınarak geçmiş bir dönemin teorik çözümlemesi olsa da ortaya konan kavrayışın günümüz bürokrasi tartışmaları için değerli ipuçları sağladığı düşünülmektedir. Troçki'nin bürokrasi eleştirisinin

incelenmesi, yalnızca bir tarihsel olguyu anlamakla kalmayıp, bürokrasinin evrensel dinamiklerini kavramamıza da yardımcı olabilir. Literatürde Marksist bürokrasi tartışmaları içinde Marks ve Lenin'e yoğunlaşıldığı fakat Troçki'nin çok fazla çalışmalara konu edinmediği görülmektedir. Bu çalışmada Troçki'nin bürokrasi yaklaşımının detaylıca ele alınması ve günümüz bürokrasi tartışmalarına ne şekilde katkı sağlayacağı konusunda bir değerlendirmeye sunulması çalışmanın özgünlüğünü ve literatürdeki önemini öne çıkarmaktadır.

Çalışmanın ilk kısımlarında teorik çerçeve sunularak, önce Marksist bürokrasi kuramları özetlenmekte, ardından Troçki'nin görüşleri bu temelde kavramsallaştırılmaktadır. Literatürdeki çalışmalar ışığında Troçki'nin bürokrasi eleştirisi bağlamına yerleştirilmektedir. Troçki'nin bürokrasi anlayışının tarihsel gelişimi, temel tezleri ve Marksist literatürdeki yeri ele alınmaktadır. Elde edilen sonuçlar literatürdeki çalışmalar ışığında yorumlanmakta ve Troçki'nin bürokrasi konusuna kuramsal katkıları değerlendirilmektedir.

Marksist Kuramda Bürokrasi Olgusu: Hegel, Marx, Engels ve Lenin

Bürokrasi olgusu, modern toplumlarda kamusal ve özel örgütlerin işleyişine dair temel bir olgudur. Bürokrasinin kuramsal temelleri ağırlıklı olarak Max Weber'in (2020) çalışmalarıyla şekillenmiş olmasına rağmen Hegel, Marx ve Engels gibi düşünürlerce eleştirel bir perspektifle yorumlanmıştır.

Marksist bürokrasi geleneği içinde Hegel'in önemli bir yer tuttuğunu ifade etmek gerekir. Çünkü hem Marx'ın devlet, burjuva sınıfı, hukuk gibi olgular çerçevesinde geliştirdiği genel çözümlemelerinde hem de özelde bürokrasi yaklaşımında Hegel'in çalışmalarından yararlandığı bilinmektedir. Hegel'in devlet, sivil toplum, hukuk, bürokrasi olgularına dayalı çözümlemeleri Marx tarafından eleştirel bir tutumla yoğun biçimde işlenmektedir. Hatta Hegel'in devlet, sivil toplum ve bürokrasi çözümlemelerinden yola çıkarak Marx'ın bu olguların yerine devlet, burjuva sınıfı/hâkim sınıf ve bürokrasiyi yerleştirdiği görülmektedir. Bu aşamada Troçki'nin bürokrasi yaklaşımından önce Hegel'den başlayarak Marksist bürokrasi yaklaşımını bir bütün içinde irdelemek gerektiğine inanılmaktadır.

Marksistteori,bürokrasiyeWeber'denoldukçafarklıbiraçıdanıyaklaşmaktadır. Karl Marx (1818–1883) ve Friedrich Engels (1820–1895), bürokrasiyi öncelikle bir sınıf egemenliği aygıtı olarak değerlendirmektedirler. Marx, gençlik dönemi eserlerinden itibaren (özellikle Hegel'in Hukuk Felsefesinin

Eleştirisi çalışmasında) bürokrasiyi, devletin kendi içinde oluşturduğu ve topluma yabancılaşmış bir ‘hayali çıkar’ olarak tanımlamaktadır.¹ Marx’a göre bürokrasi, toplumdaki sınıf ilişkilerinin bir yansımasıdır ve özünde egemen (burjuvazi) sınıfın çıkarlarına hizmet etmektedir. Hegel’in bürokrasiyi ‘evrensel sınıf’ olarak yüceltmesine karşın Marx, bürokrasinin evrensellik iddiasının sahte olduğunu, gerçekte özel çıkarların devlet eliyle dayatılması anlamına geldiğini belirtir (Marx ve Engels, 2004: 99-106).

Hegel’in çalışmalarında aile, sivil toplum ve devlet olgularının yoğun biçimde işlendiği görülmektedir. Aile içinde insanlar, ailenin diğer üyeleri için fedakarlıklarda bulunurlar. Temelde ekonomik ilişkilere yaslanan sivil toplum ise, herkesin özellikle kendi bencil çıkarını gerçekleştirmek için diğer bireylerle iş birliği geliştirdiği alandır. Devlet ise, yurttaşların bir dayanışma duygusu temelinde iş birliği yaptıkları bir yapıdır. Ailenin bağı sevgi, sivil toplumun bağı bencillik ve devletin bağı da vatanseverliktir (Arnhart, 2013: 250).

Hegel’e göre bizzat kendi özel çıkarının peşinde koşan birey, bir ihtiyaçlar bütünü ve doğal zorunlulukla keyfi iradesinin bir karması olarak, sivil toplumun temelini oluşturur. Bireyler birbirleriyle ilişki içindedirler ve her birey ancak başkası aracılığıyla kendisini ortaya koyabilir ve kendi çıkarlarını gerçekleştirebilir. Bu bencillik gayesi içinde hareket eden bireyler karşılıklı bir bağımlılık sistemi kurmaktadır. Bu sistem sayesinde bireyin geçimi, refahı ve mevcudiyeti; herkesin geçimi, refahı ve mevcudiyeti ile iç içe geçmektedir (Hegel, 1991: 182). Bir başka ifadeyle bireyler bir topluluğun düzeniyle uyumlu olmadıkları sürece, kendi kendilerine özel çıkarlarını gerçekleştiremezler (Arnhart, 2013: 249).

Özgürlük kavramı Hegel’in çalışmalarında özel bir yer tutmaktadır. Ona göre özgürlük, benlik bilinci, rasyonel olarak kendi kaderini tayin etmek demektir. İnsanlar özgürlüklerini sadece toplulukların üyeleri olarak gerçekleştirebilirler. Bireylerin keyfi dürtülerine ve açgözlülüklerine sınır koymakla devlet, gerçek bireysel özgürlüğün sınırlayıcısı değil, bizzat koruyucusudur. Bu yüzden özgürlük düşüncesi sadece devlet olarak tam anlamıyla gerçekleşebilir. Bu aşamada devlet, yurttaşlar için var olmaz. Aksine devlet amaç, yurttaşlar ise bu amacın araçlarıdır (Arnhart, 2013: 248-249). Bir başka anlatımla devlet, bireyin bilincinde, bilgisinde ve faaliyetlerinde dolaylı olarak mevcuttur. Buna karşılık birey de devlete, kendi öz mahiyetine, amacına ve faaliyetlerinin bir sonucuna bağlanır gibi bağlanarak, onda kendi özgürlüğünü bulmaktadır (Hegel, 1991: 200).

Devlet ile birey ilişkisi tamamen farklı bir ilişkidir. Birey devletin bir üyesi olduğu sürece gerçek bireyselliğe ve ahlaklılığa sahip olabilir. Birlik içinde olma bireyin gerçek amacıdır ve kolektif bir yaşam için bu bir kaderdir (Hegel, 1991: 200). Aile ve sivil toplum alanları karşısında devlet, bir dışsal zorunluluktur. Ailenin ve sivil toplumun çıkarları bu üstün erkin doğasına bağlı ve bağımlıdır. Devlet, aile ve sivil topluma içkindir ve gücünü bireylerin özel çıkarlarının birliğinden, bireylerin hak ve ödev bilincinden almaktadır (Marx, 2009: 11).

Hegel'in anlayışında devletin kapsamı, yönetimin resmî kurumlarından daha geniş bir yapıdadır. Bu devlet, bir halkın ruhunu, kültürünü ve siyasal topluluğun hayat biçimini kapsar. Bu yüzden devlet, bir yandan devlet içindeki tüm ilişkilere diğer yandan yurttaşların bilinçlerine sirayet eden yapıdır. Devlet sivil toplumdan ayrı ve ondan üstündür. Hegel'e göre devlet, bir sözleşmeden ibaret olmadığı gibi kamusal üyelerin yaşamını ve mülkiyetini koşulsuz koruma ve teminat altına almak demek de değildir. Aksine devlet, yaşam ve mülkiyet üzerinde hak iddia eden ve bunların feda edilmesini talep eden, üstün bir varlıktır. Devletin memurları, kanun yapıcıları ve monarkı bulunmaktadır. Hegel'in burada belirlediği memurlar büyük ölçüde modern yönetimin ayrılmaz bir parçasına dönüşen bürokrasiyi oluşturmaktadır (Arnhart, 2013: 250-251). Hegel'in açıklamalarında bürokrasinin etkinliğinden ziyade daha çok onun biçimselliği hakkında bazı genel belirlenimlerden söz edilmektedir (Marx, 2009: 69). Hegel bürokrasiyi politik bir örgütlenme olarak ele almaktadır. Onun çözümlemelerine göre bürokrasi, devlet ve sivil toplum arasında bir arabulucu rolü üstlenmektedir. Hegel bürokrasiyi mutlak evrensel bir sınıf olarak değerlendirdiğinden, kamu menfaatlerini de en iyi bürokratların bilebileceğini ileri sürmektedir. Bürokratik despotizm açık bir dille savunulmasa bile, genel çıkarı korumak ve sağlamak adına bürokrasiye önemli bir misyon yüklenmektedir (Önder, 2013: 43). Hegel'in çözümlemelerinde devlet, ayrıcalıklı, üstün, mutlak ve zorunlu bir yapıdır. Bürokrasi ise, devletin önemli bir parçası olarak sivil toplumun tek başına gözetemediği genel yararın savunuculuğunu yapma işlevini yerine getirmektedir. Hegel'in devlete ve bürokrasiye ilişkin değerlendirmeleri daha sonra Marx tarafından eleştiriye tabi tutulmuş ve Marksist bürokrasi anlayışının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.²

Klasik Marksist geleneğe göre bürokrasinin konumunu ve işlevini burjuvazinin gelişiminde ve ele geçirdiği ayrıcalıklarda aramak gerekir. Burjuvazinin gelişimindeki her adım, o sınıfın karşılık geldiği siyasal ilerlemeyle birlikte ortaya çıkmıştır. Monarşilerin gelişmeye başladığı dönemde vergiye tabi

bir üçüncü sınıf iken, daha sonra gerçek üretim döneminde, soyluluğa karşı bir denge unsuru olarak yarı feodal ya da mutlak monarşiyeye hizmet eden bir konuma gelmiştir. Modern sanayinin ve dünya pazarını kurulmasından sonra burjuvazi, modern devlette özel siyasal egemenliğini elde etmiştir. Bürokrasi sadece burjuvazinin sınıf egemenliğini gerçekleştirmenin bir aracıdır. Marx tarafından Komünist Manifesto 'da genel hatlarıyla devlete ve bürokrasiye ilişkin ana hatlar çizilmektedir. Modern devletin yürütme organı, bütün burjuva sınıfının ortak çıkarına hizmet eden bir komiteden başka bir şey değildir (Marx ve Engels, 1969, 2004).

Marx ve Engels, dünyanın çağdaş ülkelerindeki devletlerin hemen hepsinin ortak bir özelliğine vurgu yapmaktadırlar. Bu ortak özellik ise kapitalist anlamda belli bir ölçüde gelişmiş çağdaş burjuva toplumu üzerine kurulu olmalarıdır. Bir başka açıdan burjuva toplumu çağdaş devletlere kökenlik etmektedir (Marx ve Engels, 1989: 41). Dolayısıyla Marx ve Engels, devleti burjuva toplumunun ekonomik temeli üzerine inşa etmektedirler. Teknik açıdan faaliyet halindeki her grupta zaman içinde bir örgütlenme ihtiyacı kendini göstermektedir ve bu doğrultuda bazı kişiler iş başına geçmektedir. Peki devlet denilen bu yapı neyi temsil etmektedir? Yüzeysel bir değerlendirmede devlet, tüm toplumun bir tezahürüyümüş gibi görünmektedir. Ancak tarihsel materyalist perspektifte devlet, üst-yapısal bir kurum olarak ekonomik temele (altyapıya) dayandırılmaktadır. Buna göre, geçmiş toplumlarda devlet aygıtı sırasıyla önce köle sahiplerinin, sonrasında feodal beylerin ve son olarak da burjuvazinin hâkimiyetini pekiştiren bir araç olarak değerlendirilmektedir. Modern devlete özgü bir olgu olarak bürokrasi de devlet aygıtının ayrılmaz bir parçası olarak konumlandırılmaktadır. Marx, bürokrasinin kendisinin müstakil bir toplumsal sınıf olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Buna göre bürokratlar belirli bir sosyal grubu teşkil etmekle birlikte, onların varlıkları toplumu oluşturan temel sınıfların (burjuvazi ve proletarya) mücadelesine bağlı durumdadır (Lefebvre, 2014).

Marx'a göre bürokrasi, kimsenin içinden kaçamayacağı bir yapı oluşturmaktadır. Bürokrasinin üst kademeleri, ayrıntıyı bilme uğraşını aşağı kademelere havale etmektedir ve alt kademeler ise geneli bilme uğraşında üstlerine güvenmektedir. Böylece üst ve alt kademeler karşılıklı olarak birbirlerini aldatmaktadır (Marx, 2009: 71). Bürokrasi sınıf farklılaşmasının devam etmesini sağlayan ve egemen sınıfın gücünü konsolide eden ana araçlar arasında yer almaktadır. Sınıf mücadelesi yoğunlaştıkça devlet aygıtı daha baskıcı bir tutum almaktadır. Marx'a göre kapitalist sistemde sınıf mücadelesinin yoğunlaşmasına koşut olarak devlet giderek bürokratikleşmektedir (Öztaş, 2019: 6).

Marx (2003: 52) Louis Bonaparte'ın On Sekizinci Brumaire'i eserinde bürokrasiye ilişkin olarak şu değerlendirmelere yer vermektedir;

Fransa gibi bir ülkede, yürütme gücü bir buçuk milyondan fazla kişiden oluşan bir memur ordusunu yönetmektedir ve bu sürekli olarak muazzam bir çıkar ve geçim kaynağı haline gelmiştir. Ancak devletin, sivil toplumu, yaşamın her alanını içene aldığı, kontrol ettiği, düzenlediği, denetlediği ve eğittiği bir ülkede; merkezileşme yoluyla bu asalak bedenin her yerde bulunması, her şeyi bilmesi için Ulusal Hükümetin tüm devlet yönetimini basitleştirmede, memurlar ordusunu azaltmadığı ve sivil topluma kendini inşa etme olanağı tanımadığında gerçek etkinliğini ve söz geçerliliğini kaybeder. Ama Fransa burjuvazisinin maddi çıkarı, bu geniş ve karmaşık devlet/bürokrasi makinesinin sürdürülmesine bağlıdır. Burjuvazi, kendi fazla nüfusunu buraya yerleştirir ve kar, faiz, rant ve serbest meslek ücreti olarak alamadıklarını maaş olarak elde etme yoluna kavuşur. Öte yandan burjuvazi, siyasal çıkarını artırmaya ve iktidarın araçlarını ve personelini artırmaya çabalar/zorlar.

Bürokrasiye ilişkin tespit ve eleştirilerini keskin bir dille yürüten Marx, bürokratlar hakkında da çeşitli değerlendirmeler sunmaktadır. Ona göre birey olarak ele alındığında “bürokratlar, devletin amacını kendi özel amacı” haline getiren kimselerdir. Bu durum “daha yüksek makamlar peşinde koşmak” ve bir diğer anlatımla “bu kariyerizmdir”. Öte yandan “bürokrasinin ortadan kaldırılması” ancak “eğer genel çıkar, Hegel'in vurguladığı gibi düşüncede, soyutlamada değil fiilen özel çıkar haline gelince mümkün olabilecek” (Marx, 2011: 24).

Marx ve Engels, gelecekteki sınıfsız toplum perspektifinde bürokrasinin ortadan kalkacağını öngörmektedirler. Komünist Manifesto da dahil çeşitli eserlerinde, proletaryanın devrim yoluyla iktidarı ele geçirmesi durumunda eski bürokratik devlet makinesinin tasfiye edileceğini ve yerini doğrudan üreticilerin yönetimine bırakacağını belirtirler. K. Marx'ın Fransa'da İç Savaş eserinin önsözünde Engels, Paris Komünü deneyiminden yola çıkarak bürokrasiye ilişkin olarak şu ifadeyi dile getirilmektedir (Marx, 2011: 54): “Paris'te kırıldığı gibi her yerde kırılması gereken kuvvet işte önceki merkezi devletin baskıcı kuvveti, ordusu, siyasi polisi, bürokrasisiydi”. Özellikle Marx'ın 1871'de Paris Komünü deneyiminden esinle vurguladığı gibi, “devlet bir sınıf tahakküm aracı olmaktan çıktığında, memurların ayrıcalıkları budanacak, yüksek ücretli sürekli bürokrat tabakası yerine her an geri çağrılabilir mütevazı ücretli görevliler” geçecektir (Marks vd., 1977). Bürokrasi, Marksist ideolojiye göre kamu yararına çalışan bir yapı gibi

görünen ve aslında egemen sınıfın çıkarına dönük olarak faaliyet yürüten bir mekanizmadır. Bu yüzden devrimle birlikte bürokrasinin de ortadan kaldırılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Marksist literatürde Vladimir İlyiç Lenin (1870–1924), bürokrasi konusunu devrim ve devlet teorisi bağlamında derinleştiren isimlerin başında gelmektedir. Lenin’in 1917 tarihli Devlet ve Devrim eseri, Marx ve Engels’in devlet-bürokrasi çözümlemesinin ana fikirlerini takip etmektedir. Lenin’e göre devlet, sınıf çelişkilerini frenlemek ihtiyacından doğmuştur. Fakat zamanla güçlü ve egemen sınıfın (burjuva) kontrolüne girerek ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanarak burjuvanın devleti haline gelmiştir. Feodal devlet, kölelerle serflerin sömürülmesinin organıdır ve modern devlette ise ücretli çalışanın sermaye sınıfı tarafından sömürülmesinin aracıdır (Lenin, 1976: 17).

Burjuva toplumuna özgü olan merkezi devlet iktidarı, mutlakiyetin sonlarında ortaya çıkmıştır. Bu devlet aygıtının en tipik iki kurumu, ordu ve bürokrasidir. Lenin’e göre bürokrasi burjuva toplum gövdesi üzerindeki ‘asalak’tır. Bürokrasi, toplumu rahatsız eden iç mücadelelerin sonucunda doğmuş olsa da zamanla toplumun hayati gözeneklerini tıkayan bir örgüte dönüşmüştür (Lenin, 1976: 40). Lenin, bürokrasiyi ortadan kaldırmanın devrimden sonra proletaryanın başlıca görevi olduğunu hatırlatmaktadır³ (Lenin, 1976: 52). Çünkü ona göre eski burjuva toplumuna ait olan bürokrasi aygıtı proleter devletin amaçlarını uygulamaya geçirme konusunda elverişli bir yapı değildir (Lenin, 1976: 80). Bu yüzden Lenin, bürokrasinin ortadan kaldırılması gerektiğinde sıklıkla vurgulamaktadır. Bu doğrultuda işçi temsilcilerinden kurulu bir çeşit parlamentonun çalışma rejimini düzenleyeceği devlet aygıtının işleyişini denetleme görevini üstleneceğini ileri sürmektedir. Ancak bu aygıt bürokratik olmayacaktır. İşçiler iktidarı ele geçirdiklerinde bürokratik aygıtı oradan kaldıracak ve onu işçi ve görevlilerini kapsayan yeni bir aygıtlarla değiştirecektir (Lenin, 1976: 151-152).

1917 Devriminden sonra Lenin, otoritenin gittikçe artan bir biçimde merkezde yoğunlaşmasını devrim sürecindeki pratik güçlüklerden kaynaklandığını kabul etmiştir. Aynı zamanda ilerlemenin başlangıçta olduğundan daha yavaş olacağını ve bürokrasi tehlikesini ortadan kaldırmanın gittikçe zorlaşacağını görmüştür (Carr, 1989: 209). 1921 sonrasında Sovyet hükümeti içinde eski Çarlık bürokratlarının ve yeni parti görevlilerinin oluşturduğu hiyerarşik yapı, Lenin’i endişelendirmiştir. 1922 yılında Komintern (Komünist Enternasyonal) 4. Kongresi’ndeki konuşmasında Lenin, Sovyet devletinde giderek büyüyen

bürokratik aksaklıklardan bahsetmektedir. Bu konuşmada Sovyetlerin başlangıçta devrilmek zorunda kaldığı eski devlet makinesinin “ele avuca sığmaz” niteliğini açıkça itiraf eder: “Elimizde çok geniş bir devlet memurları ordusu var, fakat onları gerçek anlamda denetleyecek yeterli eğitilmiş gücümüz yok”. Lenin, ülkenin geri kalmışlığı, işçi kitlelerinin eğitim düzeyinin düşüklüğü ve devrimin tek ülkede yalıtılması nedeniyle bürokrasinin güç kazandığını belirtmektedir. Çözümün ise tek ülkede bulunmadığını, “bizim üzerimize çöken talihsizlik enternasyondur; tek çıkar yol dünya devrimidir” diyerek bürokrasinin kökten tasfiyesinin ancak uluslararası ölçekte mümkün olacağını ifade etmektedir (Collins, 2017). Ancak zaman içinde Lenin, bürokrasinin ortadan kaldırılmasının güç olduğunu görmüş ve söylemlerini bürokrasiyi kontrol altına alma yönünde yumuşatmıştır.

Yukarıda değinilen noktalar, Lenin’in bürokrasi sorununa bakışındaki realizmi göstermektedir. Devrimden hemen sonra proletarya diktatörlüğü kurulsa bile, eğer ülke maddi koşullar bakımından geri ve tecrit altındaysa bürokratik yozlaşma tehlikesi devam edebilir.⁴ Lenin 16 Mayıs 1921 yılında Polonya’da Boşaltılan Malların İdaresinden Sorumlu Dairenin Sekreteri M.F. Sokolof’a yazdığı mektubunda (1995: 227)⁵ konuya ilişkin olarak şu ifadelerle yer vermektedir: “Çarı kapı dışarı edebilirsin, toprak ağalarını kapı dışarı edebilirsin, kapitalistleri kapı dışarı edebilirsin. Biz bunları hep yaptık. Ama köylü bir ülkede bürokrasiyi ‘kapı dışarı’ edemezsin; yeryüzünden silip atamazsın. Onu ancak ağır ve inatçı bir gayretle azaltabilirsin”. Bu söylemiyle Lenin bürokrasinin ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını ancak kontrol altına alınabilir, azaltılabilir olduğunu belirtmektedir. Aynı mektubunun devamında Lenin (1995: 227), “bürokrasi hastalığı sökülüp atılamaz, ancak yavaş yavaş tedavi edilebilir” diyerek ısrarlı ve sürekli bir çabayla bürokrasinin dizginlenebileceğini eklemektedir. Öte yandan Lenin, liderlik yaşamı boyunca bürokrasiyle mücadele etmiştir. Bu kapsamda Sovyet sisteminin çalışmalarını iyileştirmek ve bürokrasi ile memur zihniyetinin aşılmasına yarayacak araçları bulmak konusunda ısrarlı bir çalışma içinde olmuştur (Fotiyeva, 2010: 150).

Özetle klasik Marksist-Leninist kuram, bürokrasiyi kapitalist toplumun bir ürünü ve proletarya devriminin önündeki bir engel olarak görmektedir. Devrimci yönetim pratiğinde ise Lenin ve Bolşevikler, bürokrasiyi aşmak için Sovyetler gibi doğrudan demokrasi organlarını hayata geçirmeye çalışmışlardır. Fakat nesnel koşullar, Sovyet Rusya’da bürokratik eğilimlerin tümüyle yok edilmesini engellemiştir.

Eleştirel Bürokrasi Kuramları ve Sovyet Bürokrasisinin Doğası Üzerine Tartışmalar

Marksist yaklaşımların yanı sıra, 20. yüzyıl boyunca bürokrasi olgusuna eleştirel yaklaşan çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bunlar arasında özellikle Robert Michels, Bruno Rizzi ve Milovan Djilas'ın çalışmaları, Troçki'nin bürokrasi değerlendirmeleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmaya değerdir. Ayrıca, Frankfurt Okulu gibi eleştirel teorisyenlerin bürokrasiye yönelik analizleri de kuramsal çerçeveyi tamamlar niteliktedir.

1920'lerden 1940'lara uzanan süreçte, Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik gelişme üzerine birçok farklı yorum ortaya atılmıştır. Lev Troçki'nin bizzat içinde bulunduğu tartışma, Sovyet bürokrasisinin ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği sorusu etrafında şekillenmiştir. Troçki, 1936'da yazdığı ünlü 'İhanete Uğrayan Devrim' (*The Revolution Betrayed*) çalışmasında Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'ni analiz ederken bürokrasiyi "işçi devletinin yozlaşması sonucu yükselen bir kast" olarak tanımlamıştır (Troçki, 1937a: 111-115; Troçki, 1971). Bu dönemde Troçki'nin karşı karşıya olduğu kuramsal meydan okuma, bazı muhalif Marksistlerin Sovyet bürokrasisini yeni bir hükümlan sınıf olarak görmeye başlamasıdır. Özellikle Troçki'nin eski yoldaşlarından bazıları (örneğin 1930'larda Max Shachtman ve arkadaşları) Sovyetler Birliği'nin artık proleter bir karakter taşımadığını, bürokrasinin bir tür kolektif sömürücü sınıf haline geldiğini ileri sürmüşlerdir (Shachtman, 1962). Bu yaklaşım, Troçki'nin çizgisine karşı 'bürokratik kolektivizm' veya 'devlet kapitalizmi' tezlerini doğurmuştur.

Eleştirel gelenekte ayrıca Frankfurt Okulu düşünürleri, bürokrasiyi modern toplumun rasyonelleşme sürecinin bir parçası olarak eleştirmişlerdir. Örneğin Max Horkheimer ve Theodor Adorno, 1944 tarihli 'Aydınlanmanın Diyalektiği' eserlerinde, modern bürokrasiyi araçsal aklın kurumsallaşması olarak değerlendirirler. Onlara göre bürokrasi, kapitalist ve devletçi rasyonelliğin bireyleri tahakküm altına alan yüzünü temsil etmektedir (Horkheimer ve Adorno, 2010). Herbert Marcuse ise 'Tek Boyutlu İnsan' kitabında, kapitalist ve komünist toplumlarda bürokratlaşmış refah devleti ve tekelci planlamanın, insanların muhalefet potansiyelini yok ederek tek boyutlu bir uyum sağladığını belirtmektedir (Marcuse, 1990).

Bu eleştiriler, Troçki'nin Stalinizme yönelttiği eleştirilerle kavramsal düzeyde buluşmaktadır: her ikisi de bürokrasiyi insanın özgürleşmesinin önünde bir engel olarak görür. Ancak Frankfurt Okulu, Troçki'den farklı olarak devrimci pratiğin dışında teorik ve kültürel bir eleştiri yürütmektedir

ve kapitalist-bürokratik aklın toplumsal hayatın her alanına sirayet ettiğini vurgulamaktadır.

1911 yılında yayımladığı ‘Siyasal Partiler’ (*Political Parties*) adlı eseriyle ün kazanan Robert Michels, ‘Oligarşinin Tunç Kanunu’ teorisini ortaya koymaktadır. Ona göre oligarşi, bir toplumun veya örgütün tepedeki yöneticiler tarafından kontrol altına alınmasıdır. Michels’e göre siyasi partiler, sendikalar ve diğer bütün büyük yapıları örgütlerde bürokratikleşme zorunludur. Önemli bir örgütlenme seviyesine erişen her örgütte gücün giderek tepede toplanmasına ve tabakadaki üyelerin yönetim üzerindeki etkisinin giderek azalmasına tanık olunmaktadır. Michels’e göre “Örgütten bahseden gerçekte oligarşiden bahsediyor demektir” (Michels, 2001; Dereli, 2008). Bu söylemleriyle Michels, karamsar bir tavırla demokrasi ve bürokrasi arasında bir uzlaşmanın mümkün olamayacağını göstermektedir.

Milovan Djilas 1957 yılında kaleme aldığı ‘Yeni Sınıf’ (*The New Class*) çalışmasında bürokrasiyi bir sınıf olarak ele almaktadır. Bu kapsamda bürokrasi, devletleştirilen ve sosyalleştirilen mülkiyetten yararlanan, onu idare eden ve ona egemen olan, toplumun her alanına nüfuz eden bir yapıdır. Bürokrasinin toplumdaki rolü, kamusal mallar ve kaynaklar üzerinde kurduğu denetim, onu ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiştir. Bürokrasinin ulaştığı nokta devlet kapitalizmini yansıtmaktadır. Nitekim bu durum bürokrasiyi imtiyazlı bir sınıf haline getirmiştir. Devlet bu ayrıcalıklı sınıf tarafından bir kamufraj ve araç olarak kullanılmaktadır (Djilas, 1982: 50-51).

Sovyet bürokrasisi konusunda değerlendirmelerde bulunan Bakunin, modern dönemde yaşanan gelişmelere paralel olarak devlet içinde bir teknokrasinin ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Sosyalist devletlerde bir yönetici sınıfın yükselmeye başladığını savunmuştur. Bakunin, yönetsel tahakkümünün ortaya çıkışını bürokratların entelektüel açıdan üstünlükleriyle ilişkilendirmiştir. SSCB’nin kurulmasının ardından Bakunin’in bürokrasiye ilişkin görüşlerini doğrulayan gelişmeler yaşanmıştır (Bakunin, 2022; Murgul, 2019: 154-155). Yine 1919 yılında Karl Kautsky yeni yeni kurulmakta olan Sovyet rejiminde işçi sınıfının endüstriyi yönetecek birikime sahip olmaması nedeniyle güçlü bir bürokratik yapının inşa edileceğini iddia etmiştir (Murgul, 2019: 154-155). Sovyet bürokrasinin olgunlaşmaya başladığı 1930’lu yıllarda Gavril Myasnikov ve Lucian Launat gibi isimler SSCB’de bir bürokratik oligarşinin oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Laurant, Sovyet toplumunun ne proleter ve de burjuva olduğunu ifade etmektedir. Buna ek olarak Laurant bürokrasinin proletaryayı hem siyasi

olarak yönettiği hem de artı değeri sömürdüğünü ve bundan dolayı yeni bir sınıf olduğunu ileri sürmektedir (Troçki, 1933a).

Sovyetler Birliği deneyiminde üretim araçları sosyalleştirilmek yerine aslında devletleştirilmiştir. Üretim araçları halka değil, devlete, diğer bir ifadeyle bürokrasinin kontrolüne geçmiştir. Bruno Rizzi bu yeni rejimi ‘Bürokratik Kollektivizm’ olarak adlandırmaktadır. Bu durum Sovyetler Birliği’ne has değildir. Faşist devletlerde ve hatta refah devleti kapitalist demokrasilerinde de durum benzerdir. Bürokratik kolektivizm, bürokratik sömürü düzeni içinde devletin, burjuvanın bir aracı olmayıp, doğrudan hâkim sınıfın kendisi olması anlamına gelmektedir ve bu kapitalist sistemden sosyalizme geçiş sürecindeki bir ara kademedir (Eryılmaz, 2013).

Sovyet Bürokrasisi konusunda ‘devlet kapitalizmi’ görüşünü ileri süren C. L. R. James, R. Dunayevskaya ve T. Cliff gibi düşünürler; Sovyetler Birliği’nin özünde devlet mülkiyeti kılıfı altında kapitalist sömürü ilişkilerini devam ettirdiğini, bürokrasinin de bir tür kolektif kapitalist olduğunu iddia etmektedirler (Knei-Paz, 1978).

Troçkist görüş, Troçki ve IV. Enternasyonal çizgisini takip edenler tarafından savunulmuş; buna göre Sovyetler Birliği ekonomide sosyalist üretim ilişkilerini korumakta fakat politik olarak işçi demokrasisini yitirmiş bulunmaktadır. Bu nedenle bürokrasi, bir parazit katman olarak görülür ve işçi devleti ancak bir siyasi devrim ile bürokrasiden arındırılarak kurtarılabilir (Troçki, 1939a).

Baruch Knei-Paz’ın ‘*The Social and Political Thought of Leon Trotsky*’ (1978) adlı çalışması, Troçki’nin bu tartışmalardaki argümanlarını detaylı biçimde analiz etmektedir. Knei-Paz, Troçki’nin Sovyet bürokrasisini anlamlandırma çabasının dinamik bir süreç olduğunu; özellikle 1933 sonrası (Hitler’in iktidara gelişi ve Komintern’in çöküşüyle) Troçki’nin Sovyet rejimine bakışının karardığını ve son teorisini oluşturduğunu belirtmektedir. Troçki’nin 1936’da vardığı sonuca göre, Sovyet bürokrasisi bir Thermidorcu kasttır ve “ya proletarya onu devirecek ya da bürokrasi kapitalizmi geri getirecektir” (Troçki, 1939a). Troçki’nin sonuç olarak, Sovyet bürokrasisi konusunda iki olasılıklı bir yol ayrımına geldiği görülmektedir.

Literatürde Sovyet bürokrasisinin niteliği üzerine en yaygın üç görüş: Troçkist görüş (dejenere işçi devleti), devlet kapitalizmi görüşü ve yeni sınıf (bürokratik kolektivizm) görüşü olarak özetlenebilir. Bu üç perspektif

arasındaki tartışma, 1940'larda ve 1950'lerde Batı sol hareketinde harareetli biçimde devam etmiştir (Knei-Paz, 1978).

Teorik açıdan Sovyet bürokrasisini ele alan çalışmalar dışında SSCB'de Sovyet Komünist Parti'nin (SBKP) üye sayısında meydana gelen değişiklik üzerinden farklı bir değerlendirme yapılabilir. 1920'lerin ortasında Lenin döneminin sonunda yaklaşık 1 milyon olan üye sayısı, Stalin'in kolektivizasyon döneminde hızla artarak 1933'te 3,5 milyona ulaşmış, ancak 1936-38 Büyük Tasfiyelerinin etkisiyle 1939'da 2 milyonun altına düşmüştür (Communist Party of the Soviet Union, 30/06/2025). Troçki ve yoldaşları, üye profilindeki bu dalgalanmayı bürokrasinin parti üzerindeki artan tasarruflarının bir göstergesi olarak yorumlamıştır. Ayrıca parti üye sayısında görülen artış bürokrasinin genişlediğini göstermektedir.

SBKP üyelerinin sınıfsal dağılımına bakıldığında 1920'lerin sonunda parti üyelerinin çoğunluğu işçi kökenliken, 1930'ların sonunda işçi kökenli üyelerin oranı belirgin biçimde azalmıştır. 1927'de üyelerin yaklaşık %60'ı işçi sınıfından geliyorken, 1939'da bu oran yaklaşık %44'e düşmüştür. Geri kalan üyeler memur, aydın, asker kökenli bürokratlar ve kolektif çiftlik yöneticileridir (Siegelbaum, 2015; Fitzpatrick, 1979). Bu değişim, Stalin döneminde bürokrasinin parti tabanını kendi çizgisine uydurması ve bağımsız işçi unsurları tasfiye etmesiyle açıklanabilir.

SBKP içinde işçi sınıfının ağırlığı Stalin döneminde görece biçimde azalmıştır. Troçki, bu olguyu "partinin proleter özünün aşınması" olarak tanımlamış ve bürokrasinin kendi konumunu sağlamlaştırmasının bir aracı saymıştır. Literatürde Getty (1985) ve diğer tarihçilerin bulguları, Troçki'nin nitel gözlemlerini destekler niteliktedir. Bu doğrultuda bürokrat kökenli üyelerin 1930'larda partide daha baskın hale geldiği gözlenmişken, buna karşın 1917'nin işçi kadrolarının bir kısmının tasfiye edildiği veya etkisizleştirildiği saptanmıştır (Fitzpatrick, 1979).

Troçki'nin Bürokrasi Anlayışının Tarihsel Gelişimi

Troçki, devrimci harekete genç yaşlarda katılmıştır ve 1902 yılında Lenin'le tanışmıştır. Devrimci, kuramcı ve yazardır. 1905 ve 1917 devrimlerinde Petersburg Sovyet'i başkanlığı yapmıştır. Ekim Devrimi'nin Lenin ile iki önemli önderinden birisidir. Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri olarak Brest – Litovsk barış görüşmelerini yürütmüştür. Savaş ve Deniz Halk Komiseri olarak Kızıl Ordu'nun örgütlenmesi ve Kızıl Filo'nun organize edilmesi için beş yıl çalışmıştır. Lenin'in ölümünden sonra kendisini

izleyecek liderin, vasiyetinin açık yorumundan da anlaşıldığı üzere ‘en iyi Bolşevik’ dediği Troçki olacağı düşünülmüştür. Ancak tek ülkede sosyalizm teziyle parti liderliğini ele geçirmeye çalışan Stalin ve dostları, Troçki’ye karşı mücadele başlatmıştır. Troçki işçi devletinin ‘bürokratik yozlaşmasını’ ciddi şekilde eleştirmiştir (Troçki, 2023: 5-6). Troçki bu konudaki eleştirilerini yaşamının sonuna kadar sürdürmüştür.

Lev Troçki’nin bürokrasiye dair düşünceleri, Ekim Devrimi’nden 1940’ta ölümüne kadar geçen sürede önemli değişimler geçirmiştir. Bu değişimler, Sovyetler Birliği’nin somut gelişme seyri ile Troçki’nin politik konumundaki dönüşümlerden bağımsız düşünülemez. Troçki’nin analizinin belirgin şekilde farklılaştığı bazı kilometre taşları şunlardır: İç Savaş yılları (1918-1921), 1923 sonrası Parti içi Muhalefet dönemi, 1929-1933 sürgün yılları ve 1936-1940 son dönem. Bu alt dönemlerde Troçki’nin bürokrasiye yaklaşımının odak noktalarının zaman içinde değiştiği görülmektedir.

1918-1921 İç Savaş Dönemi

Ekim Devrimi ile işçi sınıfı adına iktidarı devralan devrimci hükümet, devlet mekanizmasında yapıldığı gibi sanayi alanında da eski iktidarın ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmekteydi. Burjuvanın elindekileri kaybetme korkusuyla devreye soktuğu ekonomik direnme ve sabotaj hamleleri Bolşevikleri burjuvazinin mallarına el koyma konusunda teşvik etmekteydi. 1918’de çıkarılan bir kararnameyle kamulaştırmalar gerçekleştirildi. Devrim sürecinde yaşanacaklar konusunda daha öngörülü olan Troçki’ye göre devrim, süreklidir. Bu gelişmeler, daha başlangıçta devrimi oynak ve sallantılı bir zemine oturtmuştu. Ama Bolşevikler halka barış, toprak ve ekmek verme konusunda ısrarcıydılar. Bu süreçte Avrupa halklarının da Rusların yolunu izleyeceklerine dair güçlü bir inanç hakimdi. Kurmak istenen hükümet sisteminde bürokrasi, ordu ve polis olmayacaktı. Devlet, tarihte ilk defa küçük bir grubun imtiyazı ve mesleği olmaktan çıkacak ve halka geçecekti. Bu konuda Troçki, Lenin’in görüşlerini desteklemekteydi (Deutscher, 1969: 293-295).

1920’lerin başında Troçki, devrime karşı ortaya çıkan isyanların bastırılmasına katkı sağlamıştı. Kendi fikirlerini ortaya koymaktan ve açıkça bu fikirlerin tartışılmasından çekinmeyen tavrıyla zaman içinde parti içinde tepki toplamaya başlamıştı. Öne sürdüğü düşüncelerle bir süre sonra parti içinde Stalin önderliğinde yükselen muhalefet tarafından dışlanmış⁶ (Deutscher, 1969).

Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında Troçki, Kızıl Ordu'nun örgütlenmesinden sorumlu olarak devlet mekanizmasının pratik sorunlarıyla uğraşmıştır. Ekim Devrimi'nin ortaya çıkışına ve Sovyetler 'deki burjuva sınıfına ilişkin değerlendirmelere yer vermiştir (Troçki, 1918). Troçki'ye göre Ekim Devrimi'nin acil görevi bürokratik monarşiyi yıkmaktır (Troçki, 1930b). Bu yıllarda bürokrasiyi ortadan kaldırılması gereken eski bir yapı olarak görmektedir. Aynı zamanda bürokrasi kavramını bu yıllarda sıkça kullanmasına karşın, asıl vurgusu daha çok verimlilik ve koordinasyon sorunları üzerine olmuştur. Örneğin 1920'de Troçki, savaş komünizmi ekonomisindeki tikanıklıkları anlatırken 'glavki' (üst yönetim kurulları) tarafından yönetilen sanayide ortaya çıkan hantallığa değinmiş ve bunu 'glavcılık' (*glavkokratia*) diye adlandırmıştır. Buradaki eleştirisinde bürokrasiyi, aşırı merkeziyetçilik ve plansızlık yüzünden üretimde verimsizlik yaratan bir olgu olarak tarif etmiştir. Troçki o dönem, Kızıl Ordu'nun ikmal sorunlarıyla uğraşırken bir fabrikada ihtiyaç duyulan malzemenin başka bir depoda çürüdüğünü, sırf bürokratik iletişimsizlik yüzünden kaynakların israf edildiğini örneklerle anlatmıştır (Twiss, 2016). Dolayısıyla 1921 yılına kadar Troçki'nin terminolojisinde 'bürokrasi' daha teknik bir sorunu ifade etmektedir: kayıp zaman, kırtasiyecilik, iletişimsizlik ve koordinasyon eksikliği. Bu yaklaşım, Lenin'in aynı yıllarda dile getirdiği 'Sovyet kurumlarında memur egemenliği' eleştirisiyle örtüşür, ancak Troçki bu dönemde henüz bürokrasiyi ayrı bir toplumsal güç olarak kavramsallaştırmamıştır.

1923 Yeni Ekonomi Politikası ve Parti İçi Muhalefet

Rus devletinin bürokratik yozlaşması ve Stalin'in yükselişi, Rusya'nın ekonomik ve sosyal geri kalmışlığına ve tecrit edilmişliğine dayanmaktaydı. İç savaş Rus proletaryasının bir sınıf olarak parçalanmasına neden olmuştu. 1918 – 1923 yılları arasında yaşanan Alman devriminin, 1926 yılındaki İngiliz genel grevinin ve 1925-1927 Çin devriminin olumsuz sonuçlarından sonra şekillenen uluslararası proletaryanın yenilgisiyle Rus proletaryasının yeniden toparlanması güçleşmişti. Stalin'in yükselen bürokrasisi, gücünün buradan almaktaydı. İşçilerin yorgunluğu, halkın istikrar, güvenlik ve barış özlemlerine uygun olan Stalin'in 'tek ülkede sosyalizm' doktrinini kabul etmeye yöneltmiştir. Aynı yorgunluk hali işçilerin Troçki'nin 'sürekli devrim' teorisine karşı kayıtsız kalmalarına neden olmuştur. İşçilerin geri çekilmesi aynı zamanda kapitalist restorasyon tehlikesini beraberinde getirmiştir. Yeni Ekonomi Politikası (NEP) döneminde, NEP destekçilerinin artmasıyla Troçki'nin hareket alanı iyice daralmıştır (Cliff, 2020: 11).

Troçki ve Stalin kutuplaşması döneminde Buharin ve Stalin, Avrupa ve ABD'de proleter devrim zaferi olmadan sosyalizmin SSCB'de kurulabileceği

görüşünü savunmuşlardır. Tek Ülkede Devrim görüşü, hem Sovyetler 'in kaderini dünya sosyalist devriminden koparmaktaydı hem de genişleyen bürokratik seçkinlerin kendi maddi çıkarlarını koruma konusundaki kaygılarını da göstermekteydi. Bu bakış, Üçüncü Enternasyonal'in devrimci bir güç olarak ortadan kaldırılmasına ve Sovyet bürokrasisinin dış politikanın itaatkâr bir aracına dönüştürülmesine neden olmuştur. Stalinist bürokrasinin Troçki tarafından hararetle savunulan sürekli devrim⁷ teorisine saldırmasının politik kaynağı bu noktadır (North, 2021: 8). Çünkü Troçki'ye (1971: 12) göre bürokrasi, maddi ve ideolojik konumunun ulusal sosyalizm teorisi ile yakından bağlantılı olduğunu çok iyi bilmektedir.

NEP uygulanmaya başladığında, devlet aygıtında belirli bir normalleşme ve hatta eski Çarlık memurlarının artan rolü gözlemlenmiştir. Troçki, 1923 yılında Parti İçi Muhalefet (Sol Muhalefet) safında yer alarak özellikle ekonomik plânlama eksikliklerini ve partideki durgunlaşmayı eleştirmiştir. Bu dönemde bürokrasi kavramı Troçki'nin söyleminde daha merkezi bir yer almaya başlamıştır. Sol Muhalefet 'in Ekim 1923'te kaleme aldığı '46'ların Bildirisi' adlı meşhur metinde (Troçki dâhil 46 Bolşevik tarafından imzalanmıştır), partinin ve ekonominin bürokratça yönetildiği eleştirisi açıkça yer almıştır (Troçki, 1935). Troçki'nin bu belgedeki imzası, onun artık bürokrasiyi siyasi bir sorun olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim Troçki, Komünist Parti içinde iç demokrasi eksikliğini, alt kademelerin sesini duyuramamasını sert biçimde eleştirmiştir. Bu eleştiriler, dönemin parti genel sekreteri Stalin'i ve sekreterlik bürokrasisinin uygulamalarını hedef almaktadır. Troçki bu süreçte bürokrasiyi ilk kez, işçi demokrasisinin antitezi olarak konumlandırmıştır: Parti içinde kararların tabandan değil, dar bir merkezden çıkmasını bürokrasinin tahakkümü olarak adlandırmıştır. Troçki'nin 1924'te yazdığı 'Yeni Yol'⁸ (*The New Course*) broşürü, onun bürokrasiye dair uyarılarını içermektedir. Bu broşürde Troçki, genç parti üyelerine seslenerek 'bürokratizm virüsüne' karşı uyanık olmalarını öğütlemekte ve parti ile Komsomol'da canlı tartışmaların bastırılmasını kınamaktadır. Bu dönemde Troçki bürokrasiye hâlâ içkin bir olumsuzluk atfetmekle beraber, onun kökenini özeleştirel biçimde işçi sınıfının yorgunluğuna ve kültürel geri kalmışlığına da bağlamıştır (Troçki, 1933b). Yani Troçki'ye göre devrimin zorluğu ve yalıtılmışlığı, partinin bürokratlaşmasını adeta tetiklemiştir.

1929-1933 Sürgün Yılları ve İlk Teorik Çerçeve

Troçki, Kasım 1927'de partiden ihraç edilmiş, 1929'da ise Sovyetler Birliği'nden sürgün edilerek önce Türkiye'ye (Büyükada) gelmiştir.

Sürgün döneminin ilk yıllarında (1929-1933), Troçki Sovyet rejimini uzaktan izleyerek analizlerini derinleştirmiştir. Artık doğrudan iktidar mücadelesinden ziyade teorik çalışmalara yoğunluk vermiştir. 1930'da yayımladığı çeşitli makalelerinde, Sovyetler'deki bürokrasiyi 'Thermidorcu' olarak nitelendirmeye başlamıştır. Thermidor, Fransız Devrimi'nden ödünç bir kavram olup devrimin muhafazakâr bir stabilizasyona yöneldiği karşı-devrimci momenti ifade etmektedir. Thermidor ile tam olarak kastedilen şudur: Devrimin dışsal biçimlerini ve ritüellerini hâlâ devam ettiren ancak devletin sınıf içeriğini değiştiren, maskeli bir karşı devrimin en bilinen tarihsel örneğidir (Troçki, 1933b). Troçki, Sovyet bürokrasisinin devrimci enerjiyi sönmüldürüp kendine yontan bir güç olduğunu söylerken, bu analojiyle Stalin dönemini bir tür 'Sovyet Thermidoru' olarak adlandırmaktadır (Çağlı, 1991).

1933'e gelindiğinde (Hitler'in iktidara gelişinin de yarattığı sarsıntıyla), Troçki Sovyet rejiminin karakterine dair köklü bir yeniden değerlendirme yapmıştır. Ekim 1933'te kaleme aldığı 'SSCB'nin Sınıf Karakteri Üzerine' başlıklı makalesi, bu konuda dönüm noktasıdır. Söz konusu metinde Troçki, Komintern'in ve Sovyet demokrasisinin çöküşünün aynı bürokratik aygıtın eseri olduğunu belirterek, Sovyetler Birliği'nin işçi devletinin deformasyonu mu yoksa yeni bir sınıf egemenliği mi olduğu sorusunu tartışmaktadır. Burada Troçki ilk defa Sovyetler Birliği'nin 'çifte karakteri' tezini ortaya atmıştır: Ekonomik olarak halen proletaryanın kazanımları (kolektif mülkiyet) korunsun da siyasi olarak proletarya diktatörlüğünün likide edildiği kabul edilmektedir (Troçki, 1933a). Ancak Troçki, bu durumu proletarya iktidarının tamamen bitişi olarak görmemektedir; bürokrasinin, proletaryanın tarihsel kazanımlarını bir ölçüde bekçilik ettiğini söylemektedir. Bu 'bekçilik' vurgusu önem taşımaktadır: Troçki'ye göre Stalinist bürokrasi, kendi ayrıcalıklarını korumak için de olsa, üretim araçlarının devlet mülkiyetine dayalı kalmasını sağlamakta ve bu yönüyle devrimin tüm kazanımlarını yok etmemektedir (Troçki, 1933a). Bu argüman, onun bürokrasiyi sınıf olarak kategorileştirmemesinin temelini oluşturmaktadır.

Troçki 1933 yılına kadar Sovyet rejiminin, partinin ve Kominter'in hala reforma açık olduğunu savunmayı sürdürmüştür. O yıllara bakıldığında Stalinist bürokrasinin bir iç savaşla ortadan kaldırılabilmesi kolay değildi. Bu konuda Troçki'nin hiçbir tarihsel deneyimi söz konusu olmamıştır. Ayrıca bir işçi devletinin yozlaşması yeni bir olguydu. Sonuç olarak Troçki hem Stalin tehdidini hem de bürokrasi tehlikesini yeterince görememiştir. Ancak kısa süre sonra Stalinist bürokrasi hem sola (Troçki, Birleşik Muhalefet vb.)

hem de sağa (Buharin, Rikov, Tolski vb.) hızla karşı çıkmıştır. Bürokrasi süreç içinde işçi ve köylüleri tamamen hakimiyeti altına almış ve Stalin ise Rusya'nın tek siyasi gücü haline gelmiştir (Cliff, 1991: 13-14).

1936-1940 Son Teorik Düzlem

1936 yılında Moskova'da başlayıp 1938'e dek süren baskılar, Troçki'nin Sovyet bürokrasisine bakışını daha da sertleştirmesine yol açmıştır. 1936 tarihli 'İhanete Uğrayan Devrim' (*The Revolution Betrayed*) kitabında Troçki, Sovyet rejimini tüm yönleriyle çözümleyerek bürokrasinin toplumsal kökenini ve karakterini kapsamlı biçimde tanımlamıştır. Bu eser, Troçki'nin bürokrasi teorisinin doruk noktasıdır. Troçki burada Sovyet bürokrasisinin toplumsal bir tabaka (*layer or caste*) olduğunu açıklamaktadır: "Bürokrasi, yoksul bir toplumda mal kıtlığının ve herkesin pay kapma kavgasının ürünüdür... Sovyet bürokrasisinin çıkış noktası budur: kim, neyi, ne zaman alacak – bunu tayin etme ayrıcalığı." (Troçki, 1936: 3-4; Collins, 2017). Bu ünlü benzetmesinde Troçki bürokrasiyi, kıt malın kuyruğunda düzeni sağlamak üzere dikilen polise benzetmektedir. Kıtlık koşullarında bir 'hakem' gibi ortaya çıkan bürokrasi, giderek hakemlik pozisyonunu suistimal ederek herkese hükmeden bir güç haline gelmiştir. Troçki 1936'da Sovyet toplumunu üç ana katmana bölmektedir: proletarya (artık iktidarı elinden alınmış), bürokrasi (iktidarı gaspetmiş) ve köylülük (genel olarak halk kitleleri). Bürokrasi proletaryadan çıkmıştır ama artık ondan bağımsızlaşmış, kendine hizmet eden bir hal almıştır. Yine de mülkiyet biçimlerini dönüştürmemiştir; bu nedenle 'egemen sınıf' olarak nitelenmeyi hak etmemektedir (Troçki, 1939a). Troçki bu eserinde Sovyetler Birliği'ni 'dejenere işçi devleti' (*degenerated workers' state*) olarak tanımlayarak literatüre bu kavramı kazandırmıştır (Troçki, 1936: 3-4). Yani devletin niteliği işçi sınıfının yaratmış olduğu kolektif mülkiyet yapısı nedeniyle işçi devleti olarak kalmıştır fakat devleti hakimiyeti altına alan bürokrasi, onu yozlaştırmıştır.

Troçki'nin 1936 sonrasındaki en çarpıcı tespitlerinden biri, Sovyet bürokrasisinin tarihsel akıbeti konusunda öne sürdüğü iki olasılıktır. Troçki'ye göre bürokrasi kalıcı değildir; ya işçi sınıfı onu devrimle devirip iktidarı geri alacaktır, ya da bürokrasi bir noktada kapitalist restorasyona girilerek yeni bir burjuvaziye dönüşecektir (Troçki, 1939a). 1938'de IV. Enternasyonal'in kuruluş belgelerinde Troçki bu ikili perspektifi açıkça yinelemektedir. 1939'da kaleme aldığı 'SSCB Savaşta' makalesinde de şöyle yazar: "Eğer ikinci ihtimal doğru çıkarsa, bürokrasi yeni bir sömürücü sınıf haline gelecektir. Bu ihtimal ne kadar acı olursa olsun, dünya proletaryası kendisine düşen görevi yapamazsa, sosyalist programın ütopya ile

sonuçlandığını kabul etmek gerekecektir.” Bu satırlar, Troçki’nin ne denli kritik bir eşiğe geldiğini gördüğünü göstermektedir. Yine aynı yazıda Troçki, henüz bu karamsar sonuca varmak için erken olduğunu, dünya devrimi umudunun tamamen yitirilmediğini de eklemektedir (Troçki, 1939a). Fakat bürokrasinin eylemlerinin proletaryanın misyonunu başarısız kılabilceği uyarısını yapmaktadır. Troçki’nin bu kehanetvari ikilemi, 1991’de Sovyetler Birliği dağıldığında birçok yorumcu tarafından hatırlanacaktır; zira ikinci ihtimal (bürokrasinin burjuvalaşması) büyük ölçüde gerçekleşmiştir.

Troçki, bürokrasinin yıkılması gerektiği tezini birçok çalışmasında tekrarlamaktadır. Bu doğrultuda Troçki, IV. Enternasyonal’in amacını, Ekim Devrimi’ni tüm dünyaya yaymak ve aynı zamanda SSCB’yi asalak bürokrasiden arındırarak yeniden canlandırmak olarak ifade etmektedir. Bu işçiler, köylüler, Kızıl Ordu askerleri ve Kızıl Donanma denizcileri eliyle yapılabilir (Troçki, 1940: 140-141). Troçki, genel açıdan yürüttüğü tartışmalarda tarihsel bir tehlike olarak liberalizmin; somut hükümet araçlarının istibdadın elinden çıkarak halkın eline geçtiği zaman atlatılmış olacağından söz etmektedir. Tabi bunun kâğıt üzerinde bir imzayla değil, sokaklarda ve mücadele ederek sağlanabileceğini belirtmektedir (Deutscher, 1969: 113). Troçki’nin bürokrasiyi devrim kazanımları ve devrimin geleceği konusunda bir tehdit olarak algılayışını bütüncül olarak değerlendirmek gerekir. Troçki, 1940’ta bir suikast sonucu hayatını kaybettiğinde, Sovyet bürokrasisi üzerine en sistematik Marksist çözümlemeleri gerçekleştirmiş bulunmaktaydı.

Troçki’nin bürokrasi anlayışının gelişimini özetlersek: başlangıçta sınırlı ölçüde yönetsel bir sorun olarak gördüğü bürokrasi, zamanla parti ve devlet üzerinde hüküm süren bir kast şeklinde kavramsallaşmış ve nihayetinde tarihsel kaderi belirsiz bir ara güç olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte Troçki’nin Marksist yöntemden kopmadığı, aksine onu dinamik bir toplumsal analiz için kullandığı söylenebilir. Bu tarihsel arka plan, Troçki’nin bürokrasi teorisinin ana unsurlarını daha iyi görmemizi sağlamaktadır.

Troçki’nin Bürokrasi Teorisinin Temel Öncülleri

Troçki’nin bürokrasi teorisi, yukarıda ele alınan tarihsel gelişimin sonunda olgunlaşmış bir dizi temel öncüle dayanır. Bu öncüller, onun Sovyet bürokrasisine dair çözümlemesinin özünü oluşturur ve aynı zamanda Marksist literatüre getirdiği özgün katkılar olarak değerlendirilir.

Bürokrasinin Maddi Kökeni – Geri Kalmışlık ve Kıtık Tezi

Troçki'ye göre Sovyet bürokrasisi belirli maddi koşulların ürünüdür: “Rusların geri kalmışlığı ve proletaryanın siyasi tecrübe yoksunluğu nedeniyle devlet bürokrasisi, kendi çıkarlarını korumak için Stalinist diktatörlük şeklinde sosyalizmin ilerlemesinin önünü tıkamıştır.” (Troçki, 1972) Troçki bu ifadesinde (günlüğüne not ettiği belirtilen bir söz) bürokrasinin ortaya çıkışını iki temel faktöre bağlamaktadır. Birinci neden, Rusya'nın ekonomik ve kültürel geri kalmışlığıdır. İkinci neden, işçi sınıfının deneyimsizliği ve yalıtılmışlığıdır. Ekim Devrimi, Rusya gibi sanayileşmenin tam olarak gelişmediği bir ülkede, (beklenen dünya devrimi gerçekleşmediği için) tek başına kalmıştır. Bu durum devleti idare etme işinin gittikçe uzman bir kastın eline geçmesine neden olmuştur. Kıt kaynakların dağıtımını denetleyen bu kast, başlangıçta nesnel bir zorunluluğun (düzeni sağlama) ürünü olarak görülmüştür (Troçki, 1939b: 133-134; Collins, 2017). Ancak zamanla kendi ayrıcalıklarını yaratmış ve kendi çıkarları için davranan bir katman haline gelmiştir. Bu maddi köken analizi, Troçki'nin Weber (2020) veya Michels (2001) merkezli 'bürokrasi her yerdedir' anlayışından farklı olarak bürokrasiyi belirli koşullarda ortaya çıkan tarihsel bir olgu olarak gördüğünü göstermektedir. Başka bir ifadeyle Troçki için Bolşevik kadrolar dahi, eğer kendilerini aşan maddi şartlar (fakirlik, cehalet, tecrit) içinde kalırlarsa bürokratik deformasyona uğrayabilirler. Bu tez, Marksist altyapı-üstyapı ilişkisinin bir uygulaması sayılabilir.

Bürokrasi Bir Sınıf Değildir, 'Kast'tır

Troçki'nin en özgün kavramsal önerisi, Sovyet bürokrasisini bir 'kast' olarak tanımlamasıdır. Kast kavramı ile Troçki, bürokrasinin kalıtsal veya kendini yenileyen, kapalı bir topluluk gibi hareket ettiğini, fakat üretim ilişkilerindeki yeri bakımından bir sınıf tanımına uymadığını belirtmek istemektedir. Marksist terminolojiye göre sınıf olmak, üretim araçlarıyla kurulan ilişkiyle belirlenmektedir (örneğin burjuvazi üretim araçlarının sahibi, proletarya ise mülksüzdür). Oysa Sovyet bürokrasisi, üretim araçlarına kolektif (devlet) mülkiyet çerçevesinde 'sahip' görünmektedir. Troçki burada ince bir ayırım yapmaktadır: Bürokrasi mülkiyetin sahibi değil, yöneticisidir. “Bürokrasi, devletin kendi gibi hâkim sınıfın (burjuvazinin) egemenliğini sağlamada kullandığı bir araçtır” diyen Marx'tan ilhamla, Troçki Sovyet bürokrasisini de benzer bir araç olarak görmektedir, ama bu kez tarih farklıdır: ortada bir burjuvazi olmadığından dolayı bürokrasi kendisi için bir araç haline gelmiştir (Çiftçi ve Şen, 2024). Yine de bu, bürokrasiyi burjuvaziyle aynı kategoriye sokmamaktadır. Troçki 1930'lar tartışmalarında, bürokrasiye sınıf diyen muhaliflerine (örneğin Shachtman) şunu söylemektedir: Eğer bürokrasi

bir sınıf ise, o halde Sovyetler Birliği'nde bir sosyal devrim (üretim biçimi değişikliği) olmuş demektir. Bu durumda Ekim Devrimi'nin kazanımlarının heba olduğunu kabul etmemiz gerekir. Oysa daha mücadele bitmedi (Troçki, 1939a). Bu argüman, Troçki'nin kavramsal ısrarını açıklamaktadır: Bürokrasiye sınıf denmesi durumunda, işçi devletinin ölümü ilan edilmiş olur. Troçki bunu yapmak istememiş, bir ihtiyat payı bırakmıştır. 'Kast' kavramı da bu ihtiyatın en açık ifadesidir. Bürokrasi, Troçki'ye göre, parazit bir tümördür; organizmayı (işçi devletini) zayıflatmaktadır ama onunla varlığını sürdürmektedir. Kendi başına yaşayamaz, asalaktır. Bu yüzden Troçki bürokrasiyi ancak geçici bir tarihsel olgu olarak görmektedir, yeni bir anahtar sınıf değildir.

Bürokrasinin Çıkar ve Çelişkileri

Troçki, Sovyet bürokrasisinin iç yapısını ve çıkarlarını da analiz etmiştir. Onun tespitine göre bürokrasi homojen bir grup değildir; içinde hiyerarşiler ve farklı katmanlar bulunmaktadır (yüksek parti yöneticileri, sanayi yöneticileri, devlet güvenlik aygıtı, teknik bürokratlar, vs.). Ancak bunların ortak noktaları, ayrıcalıklı konumları ve maddi imtiyazlarıdır. Troçki, bürokrasinin sahip olduğu imtiyazları somut örneklerle açıklamaktadır: yüksek ücretler, özel mağazalardan alışveriş hakkı, iyi konutlar, makam arabaları, çocukları için ayrıcalıklı okullar vb. Bu ayrıcalıklar, 1930'lar Sovyet toplumunda önemli bir eşitsizlik unsuru haline gelmiştir. Nitekim Troçki, 1935'te Stalin anayasası döneminde, bürokrasinin bir 'işçi aristokrasisi' değil, ondan daha geniş ve güçlü bir tabaka olduğunu belirtmiştir. Bürokratlar kendilerini toplumun efendileri gibi görmeye başlamıştır (Çiftçi ve Şen, 2024). Ancak bürokrasinin çelişkili yapısı şuradadır: Varoluş meşruiyeti halen sosyalist mülkiyet düzenine bağlıdır. Yani bürokrasi, ayrıcalıklarını sürdürebilmek için kolektif mülkiyet ve planlı ekonomi temelini korumak zorundadır, çünkü bu temel yıkılırsa kendisi de sıradan bir burjuvaziye dönüşecek ve ayrıcalıkları piyasada rekabete açılacaktır. Troçki bu noktada bürokrasinin ikircikli karakterine işaret etmektedir. Bürokrasi bir yandan işçi sınıfını bastırmaktadır, öte yandan proletaryanın devrimle kurduğu ekonomik düzeni (devlet mülkiyetini) sürdürmektedir (Troçki, 1933a). Bu nedenle Troçki bürokrasiye 'Termidorcu' olarak yaftalamaktadır: devrimi durdurmuştur ama geriye de tam döndürmemiştir. Bu çelişki, bürokrasi içinde de güvensizlik yaratmaktadır. Troçki, bürokrasinin bu nedenle sürekli bir korku ve temizlik içinde yaşadığını belirtmektedir. Özellikle 1930'lardaki Stalinist baskıcı dönem, Troçki'ye göre bürokrasinin kendi gölgesinden korkmasının bir sonucudur – zira ayrıcalıklarını kaybetme endişesiyle acımasız yöntemlere başvurmaktadırlar (buna örnek 1937 subay kıyımı

vs). Bu analiz, Troçki'nin bürokrasiyi statik değil, dinamik ve gerilimli bir toplumsal güç olarak gördüğünün altını çizmektedir.

Bürokrasinin Geleceği: Siyasi Devrim ve Kapitalist Restorasyon İkilemi

Troçki'nin bürokrasi teorisinin belki de en önemli yönü, çözüm ve gelecek perspektifi meselesidir. Troçki açıkça Sovyet bürokrasisinin barışçıl evrim yoluyla demokratikleşmeyeceğini, kendi kendini reforme edemeyeceğini düşünmektedir. Troçki, Sovyet bürokrasisinin geleceğine dair iki olası senaryo öngörmektedir. Birincisi, işçi sınıfının yeniden harekete geçerek bürokrasiyi devirmesi ve işçi demokrasisini kurmasıdır. Troçki bunu 'siyasi devrim' olarak adlandırır, çünkü amaç üretim ilişkilerini (kolektif mülkiyeti) koruyarak sadece siyasi üstyapıyı temizlemek ve devleti işçi Sovyetlerine geri döndürmektir. İkinci olasılık ise, eğer proletarya bürokrasiyi deviremezse, bürokrasinin zamanla yeni bir sömürücü sınıfa dönüşmesi ve kapitalizmin restorasyonuna hizmet etmesidir. Bu durumda Sovyetler Birliği, bürokratik diktatörlüğün idaresinde yavaş yavaş piyasa ilişkilerine geri dönecek, bürokratlar da fiilen bir nevi burjuvazi haline gelecektir. Troçki'ye göre bunun ortası yoktur; bürokrasi sürekli olarak askıda kalmaz. O, 1936'da "Bu gidiş böyle sürüp gitmez ya işçiler bürokrasiyi süpürecek ya da bürokrasi bir noktada burjuva mülkiyeti yeniden tesis edecektir" diye yazmıştır (Troçki, 1936: 3). Bu ikilem, Troçki'nin bürokrasi teorisinin en çarpıcı yönüdür. Çünkü Troçki, bürokrasiyi tarihsel olarak istikrarsız bir olgu olarak görmektedir. Ona göre bürokrasi ya devrimle aşılabilecek bir geçiş fenomenidir ya da karşı-devrimci bir sınıflaşmanın tohumudur. Troçki 1939'da dahi, yaklaşan Dünya Savaşı arifesinde, bu ikilemi hatırlatıp bürokrasinin akıbetinin dünya işçi sınıfının eylemine bağlı olduğunu vurgulamıştır.

Troçki, bürokrasinin proletarya üzerindeki diktatörlüğü üzerine derin analizler yapılmadan, bürokratik egemenliğin toplumsal kökenleri ve sınıf sınırları netleştirilmeden ileri sürülen görüşlerin gerçeği yansıtmayacağını düşünmektedir. Ona göre Sovyet işçileri arasında bürokrasiye karşı derin bir hoşnutsuzluk vardır. Proletarya Sovyet devletinin omurgasıdır. Ancak yönetme işlevi sorumsuz bir bürokrasinin elinde olduğu sürece ancak hasta bir devletten söz edilebilir. Bu devlet tedavi edilebilir mi? Troçki'ye göre bu mümkündür ve yolu ise şudur: Marksizm bayrağı altında bürokrasinin acımasızca eleştirilmesi gerekir ve yeni Enternasyonal'in kadrolarının eğitilmesi, işçi sınıfı öncülerinin mücadele kapasitelerinin yeniden canlandırılması şarttır. Bu durum Troçki'ye göre tarihsel ilerlemenin temel yönüyle de örtüşmektedir (Troçki, 1933a). Troçki bürokrasinin egemenliğinin artmasının bir nedeni olarak yönetme kapasitesi bulunmayan proletaryayı

göstermektedir. Proletaryanın yönetme kapasitesinin güçlendirilmesiyle bürokrasinin alaşağı edilebileceğini savunmaktadır.

Troçki'ye göre Sovyet kaynakları halkın çıkarları doğrultusunda kullanılsaydı, bürokrasi milli gelirin büyük kısmını tüketmeseydi ve israf etmeseydi, bürokrasi halkın çıkarlarını gözetseydi, SSCB önemli bir çekim merkezi olurdu (Troçki, 1940: 140-141). Troçki'nin siyasi devrim kavramı, onun bürokrasiye çözüm reçetesini ifade etmektedir. Bu, bir anlamda ikinci bir Ekim Devrimi'dir fakat bu kez hedefte burjuvazi değil, yozlaşmış bürokrasi yer almaktadır. Bu devrim sosyalist mülkiyeti korumalı, ancak iktidarı işçi Sovyetlerine geri vererek bürokratların ayrıcalıklarını tasfiye etmelidir. Troçki, böyle bir devrimin zorunlu olduğunu savunurken, bunun aynı zamanda uluslararası devrim mücadelesinin parçası olacağını düşünmektedir (Troçki, 1939a).

Troçki'nin analizindeki ikinci senaryo, o yaşarken gerçekleşmedi ancak 1950'ler sonrasında çeşitli yorumcular tarafından Sovyet sonrası gelişmeler ışığında tartışıldı. Yukarıda da değinildiği gibi, örneğin Milovan Djilas 1957'de Sovyet bürokrasisinin yeni bir sınıf haline geldiğini ileri sürerek Troçki'nin 'ikinci ihtimali'nin gerçekleştiğini iddia etmiştir. Troçkistler ise 1991'de Sovyetler Birliği dağıldığında, bürokrasinin büyük kısmının kendini özelleştirme yoluyla burjuvalaştırmasını Troçki'nin öngörüsünün doğrulanması olarak yorumlamışlardır (Mandel, 1986: 18).

Troçki'nin Bürokrasi Teorisinin Çağdaş Yansımaları

Troçki'nin bürokrasi eleştirisi, yalnızca tarihsel bir tahlil olarak kalmamış, sonraki on yıllarda gerek sosyalist bloğun çözümlenmesinde gerek genel bürokrasi kuramında referans noktası olmuştur. Çağdaş yansılardan kasıt, Troçki'nin fikirlerinin daha sonraki akademik ve pratik tartışmalardaki etkileridir. Bu etkiler birkaç başlıkta toplayabilir.

Reel Sosyalizm Çözümlemeleri

1950-1980 arası dönemde, Sovyetoloji ve karşılaştırmalı siyaset sahalarında 'Sovyet tipi bürokrasi' üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin Merle Fainsod (1963) ve Jerry Hough (1979), Sovyet siyasal sistemini incelerken parti ve devlet bürokrasisinin rolünü merkeze almışlardır. Bu çalışmalar da Troçki'nin kavramları birebir kullanılsa da Sovyet bürokrasisinin bir elit tabaka oluşu, kendi çıkarlarını koruması gibi tespitleriyle Troçkist analize paralel sonuçlara varmıştır. 1980'lerde Alec Nove gibi ekonomistler, Sovyet planlama mekanizmasının bürokratik tıkanıklıklarını incelerken, Troçki'nin 1920'lerde değindiği Glavki sorunsalına benzer sorunları tarif etmişlerdir.

Yine James Millar (1987), Sovyet bürokratlarının bir nevi şirket yöneticileri gibi davranıp maddi teşvik peşinde koştuğunu, bu nedenle planlı ekonomide hedef sapmalarının yaşandığını aktarmıştır. Bu saptamalar, Troçki'nin bürokratları 'çıkarcı güden bir kast' olarak tanımlamasıyla örtüşmektedir.

Çin ve Diğer 'Tek Parti' Bürokrasileri

Troçki'nin analizi Sovyetler bağlamında gelişmişse de tek parti yönetimindeki diğer sosyalist ülkelerde de benzer olguların geliştiği gözlenmiştir. Troçki'nin SSCB'nin dünyadaki tek işçi devleti olduğu dönemde yaptığı tespitlerin sonraki dönemde kurulan işçi devletleri için de geçerli olduğu anlaşılmıştır. Varlıklı ülkelerde işçi devletleri kurulamamış ve kurulan işçi devletleri de yeterince güçlü ilişkiler kuramamıştır. Troçki'nin tespitleri Çin bürokrasisi için de geçerli olmuştur. Kültür Devrimi'nden sonra bürokrasinin ayrıcalıklarını pekiştirdiği gözlenmiştir. Başlangıçta Mao Zedong, Çin'de bir bürokrasi sorunu olduğunu, bunun emekçi kitlelerin inisiyatifleriyle çözülmesi gerektiğini, çözülmediğinde ise bürokrasinin burjuvaziye dönüştürebileceğini ve kapitalist restorasyonun büyük bir risk oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu tespit üzerinden değerlendirildiğinde Çin'de Troçki'nin bürokrasi karşıtlığını andıran bir yaklaşımın ilk dönemlerde hâkim olduğunu göstermektedir. Benzer bir durumun Küba ve Vietnam içinde gereçli olduğu söylenebilir. Bu ülkelerde de Çin'de olduğu gibi kapitalist restorasyona gidilmiş ve bürokrasinin bu süreçteki rolü belirleyici olmuştur (Gürel, 2016: 123-124).

Eleştirel Teoride Devamlılık

Frankfurt Okulu'ndan Marcuse'ün tek boyutlu toplum eleştirisi veya Habermas'ın meşruluk krizi çözümlemelerinde, modern devletlerin bürokratikleşmesi ve vatandaş katılımının zayıflaması ele alınmaktadır. Habermas (1973), refah devleti bürokrasilerinin sistemin sürekliliğini sağlamak adına toplumsal rızayı idare ettiklerini söylerken, aslında Troçki'nin bürokrasiye atfettiği bekçilik rolünün liberal sistemdeki karşılığına işaret etmektedir. Habermas'a göre modern bürokrasi, ekonomik sistem ile toplumsal meşruiyet arasında bir tampon oluşturmaktadır. Bu durum Sovyet bürokrasisinin planlı ekonomi ile halk arasındaki tampon rolüne benzemektedir. Bu tür benzetmeler, Troçki'nin kavramlarının farklı bağlamlarda soyutlanarak kullanılabileceğini göstermiştir.

Çağımızda, kamusal alanda yolsuzluk, nepotizm ve demokratik hesap verebilirlik tartışmaları yaşanırken, Troçki'nin bürokrasiye dair vurguları hatırlanmaya değerdir. Özellikle devlet aygıtının toplumdan özerkleşmesi sorunu, yalnızca sosyalist rejimlerde değil, yeni gelişen demokrasi ve

otoriter rejimlerde de güncelliğini koruyan bir sorun alanıdır. Bu noktada Troçki'nin "bürokrasi kendi başına bir güç müdür?" sorusuna verdiği yanıtlar kıymetlidir: Troçki, bürokrasinin gücünü nihayetinde belli maddi toplumsal şartlardan aldığını, dolayısıyla koşullar değiştiğinde bürokrasinin kudretinin de son bulabileceğini hatırlatmaktadır (Troçki, 1933a).

Özetlemek gerekirse, Troçki'nin bürokrasi yaklaşımı literatürde gerek doğrudan gerekse de dolaylı olarak etkisini sürdürmektedir. Onun teorisi, otoriter bürokratik rejimlerin analizine kavramsal araçlar sağlamıştır. Bu bağlamda Troçki'nin katkısı, sadece belirli bir tarihsel dönemi açıklamakla sınırlı değildir. Dahası onun alana katkısı genel bir sorun olan devrimci ideal ile bürokratik gerçeklik arasındaki çelişkiyi açıkça ortaya koymasıdır.

Troçki'nin Bürokrasi Teorisinin Eleştirisi

İlk olarak, ulaşılan bulgular Troçki'nin bürokrasi tanımının Marksist teori ile tutarlı ancak özgün bir boyut taşıdığını göstermektedir. Troçki, Marx ve Lenin'in bürokrasiye dair görüşlerini devralmakla kalmamış, Sovyet deneyiminin ışığında bu görüşleri genişletmiş ve zenginleştirmiştir. Troçki, Marx'ın "bürokrasi egemen sınıfın aracıdır" fikrini alıp yeni koşullara uygulamış ve "bürokrasi, egemen sınıf yokken kendi çıkarına aracılık yapan bir kasttır" noktasına ulaşmıştır. Bu kuramsal hamle, Marksizm içinde bir boşluğu doldurmuştur. Çünkü Klasik Marksizm, devrim sonrasındaki devletin yapısıyla ilgili açık bir kuram sunmamıştır. Lenin bunu Ekim Devrimi'nden sonra gözlemlemiş fakat tam olarak kuramsallaştıramamıştır. Troçki bu görevi üstlenmiş ve Marksist devlet teorisine 'dejenere işçi devleti' kavramını kazandırmıştır. Bu kavram, literatüre orijinal bir katkıdır ve sonraki yıllarda 'bürokratik işçi devletleri' gibi terimlerin kullanımını sağlamıştır. Troçki Sovyet bürokrasisi üzerinden eleştirilerini geliştirirken aynı zamanda bürokrasi teorisine de özgün katkılarda bulunmuştur.

Troçki'nin bürokrasi yaklaşımının güçlü yönlerinden biri, onun analizinin tarihsel dinamizmidir. Weber ve Michels gibi kuramcılar bürokrasinin genel eğilimlerini tespit ederken, Troçki belli bir bağlamda bürokrasinin yükseliş ve düşüş olasılıklarını birlikte değerlendirmiştir: Bürokrasiyi ne tamamen yeni bir üretim tarzı olarak dogmatik biçimde kabul etmiş (örneğin Bruno Rizzi gibi) ne de sorunu önemsizleştirmiştir. Tam tersine, sınıf mücadelesinin sürekliliği içinde bürokrasiyi hareket halindeki bir unsur olarak ele almıştır. Bu yöntemin, eleştirel toplumsal teoriye katkısı oldukça büyüktür; zira sosyal olguların tarihsel gelişimini ve iç çelişkilerini açığa çıkarmak, salt tipolojiler yapmaktan daha açıklayıcıdır. Aynı zamanda Troçki, devrime giden yolda en

büyük engelin bürokrasi olduğunu düşünmekte ve bundan kurtulmanın da siyasi bir devrimle mümkün olduğunu savunmaktadır. Çeşitli çalışmalarında Troçki bürokrasinin ortadan kaldırılabileceğine olan inancını paylaşmakta ve bunun yol haritasını ortaya koymaktadır (Troçki, 1938: 34-35).

Michels'in oligarşi yasası statik bir iddia taşır – 'her örgüt oligarklaşır' – Troçki ise Sovyet örneğinde bu süreci dinamik bir modelle ortaya koymaktadır: Hangi şartlarda oligarklaşma hızlanır, nerede durdurulabilir, sonuçları ne olur? Bu, Marksist diyalektik yöntemin bir uygulaması olarak görülebilir. Eleştirel teori de (özellikle Frankfurt Okulu), toplumdaki bürokratikleşme eğilimini genellikle tarihsel akıl tutulması şeklinde ele almaktadır. Buna karşın Troçki ise bu eğilime karşı devrimci praksis olasılığını her zaman gündemde tutmaktadır. Dolayısıyla Troçki'nin bakışı, eleştirel teoriye bir eylem boyutu kazandırmaktadır. Toplumsal eleştiriye sadece tespit düzeyinde bırakmayıp, aynı zamanda müdahale ve dönüşüm imkanlarını da tartışır.

Troçki'nin ekonomi ve bürokrasi anlayışı üzerine çalışmalar kaleme alan Mandel (1986: 20), onun bürokrasi analizini savunarak, Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin mülkiyet ilişkilerini değiştirmedeğini, bu nedenle artı-değerin kolektif tüketicisi olsa da yeni bir üretim tarzı yaratmadığını dile getirmektedir. Mandel'e göre Troçki haklı çıkmıştır, zira 1991'de Sovyet rejiminin çöküşü, bürokrasinin büyük kısmının kendini burjuvalaştırmasıyla sonuçlanmıştır – bu da Troçki'nin öngördüğü ikinci olasılığın (kapitalist restorasyon) gerçekleştiği anlamına gelmektedir (Mandel, 1986: 22). Bu değerlendirme, literatürde Troçkist tezin uzun vadede doğrulandığı şeklinde yorumlara yol açmıştır.

Bununla birlikte, Troçki'nin yaklaşımının eleştiriye açık yönleri de yok değildir. Troçki'nin Sovyetler Birliği'ni ısrarla 'işçi devleti' sayması, bazı araştırmacılar tarafından gerçeklikten kopukluk olarak değerlendirilmiştir. Cohen (1970), Troçki'nin analizinin politik tutumundan etkilendiğini, zira Sovyetler Birliği'ni tamamen karşı-devrimci ilan etmenin dünya çapındaki sosyalist hareket için moral bozucu olacağını düşündüğünü öne sürmektedir. Bu bakış açısına göre Troçki, bir anlamda kehanetle sosyal bilim arasında kalmıştır. Gerçekten de Troçki'nin yazılarında yer yer kehanete varan ifadeler mevcuttur. Bu üslup, katı bir akademik analizin sınırlarını zorlamaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki Troçki sadece bir teorisyen değil, aynı zamanda bir devrimci siyasal liderdir. Yazılarının amacı bürokrasi konusunda yalnız çözümleme yapmak değil, devrimi ilerletmek, bürokrasi yerine yönetimi işçilere devretmek gibi harekete geçirici durumu öne çıkartmaktır. Bu yönüyle Troçki'nin çalışmaları,

klasik akademik çalışmalardan farklılaşmaktadır. Dolayısıyla burada bir tarz farkı söz konusudur; bu fark, bazı eleştirmenler tarafından öznellik diye eleştirilirken, Troçkistlerce devrimci tutarlılık olarak sahiplenilmiştir. Troçki, bürokrasi konusunda teori ile pratiği buluşturma ve birlikte yürütme çabası içindedir.

Öte yandan, Troçki'nin bürokrasi teorisinin sınırları ve eleştirileri de çağdaş tartışmalarda yer almaktadır. Örneğin bazı siyaset bilimciler, Troçki'nin Sovyetler Birliği'ni uzun süre işçi devleti kategorisinde görmesinin politik bir tercihten kaynaklandığını ve analizin nesnelliğini zayıflattığını ileri sürmektedir (Cohen, 1970). Buna göre Troçki, sosyalizmin prestijini korumak adına Sovyetler Birliği'ni 'sosyalist bir devlet' saymayı sürdürmüştür, oysa gerçeklikte işçi sınıfı iktidarı çoktan bitmiştir. Bu eleştiri, Troçki'nin kavramlarını ulusötesi devrimci stratejisine uyarladığı noktasına gönderme yapmaktadır.

Bir diğer eleştiri, Troçki'nin bürokrasiyi aşırı özneleştirdiği şeklindedir. Yani Sovyetler Birliği'ndeki tüm tarihsel gelişmeleri bürokrasinin iradesine bağladığı, üretim güçlerinin gelişimi veya sınıf mücadelesinin diğer boyutlarını ihmal ettiği söylenmektedir. Ne var ki Troçki'nin metinleri incelendiğinde, onun ekonomik analizi hiç de ihmal etmediği, sanayileşme, tarım politikaları, beş yıllık planlar gibi konularda da bürokrasinin rolünü incelediği görülmektedir (Troçki, 1930a). Aslında Troçki, Sovyet ekonomisinin 1930'lardaki büyümesinin 'her şeye rağmen' gerçekleştiğini, bürokrasinin verimsizliklerine rağmen planlamanın sanayileşmeyi sağladığını iddia etmektedir; fakat bunun işçiler lehine değil, bürokrasinin nüfuzu lehine sonuçlar verdiği de eklemektedir (Troçki, 1937b: 123-124).

Tek Parti Rejimlerinde Reform İhtimali

Troçki, bürokrasinin kendi kendini reforme edemeyeceğini çalışmalarında sıkça göstermektedir. Nitekim Sovyet sonrası Çin, Vietnam gibi tek parti yönetimleri, 1980'lerden itibaren piyasa reformlarına giderken siyasi yapıyı büyük ölçüde korumuşlardır. Bu durum, Troçki'nin "bürokrasi ya ortadan kalkar ya kapitalistleşir" ikileminin ikinci koşulunun gerçekleştiğine işaret etmektedir. Fakat Çin örneğinde bürokrasi ortadan kalkmadan, kontrollü biçimde kapitalist restorasyonu kendisi yürütmüştür. Bu, Troçki'nin modelinden kısmen farklı bir yol olarak görülebilir. Literatürde bazı araştırmacılar Çin'i Troçki'nin bürokrasiye ilişkin öngörüsündeki ikinci senaryosunun örneği olarak kabul etmektedir. Kısacası Çin'de bir rejim değişimi olmadan, bürokrasinin katkılarıyla ve parti devleti denetimi

altında kapitalist restorasyon gerçekleşmiştir. Çin'in tarihsel özgülükleri, Mao döneminde kurulan güçlü fiziki altyapı, işgücünün niteliğinde görülen ilerlemeler ve Petrol Krizinin ardından sanayinin Batı'dan Asya'ya kayması Çin'de büyük bir ekonomik kalkınmanın yaşanmasını sağlamıştır (Gürel, 2016). Bu gelişmeler, Çin özelinde bürokrasinin kapitalistleşmesiyle sağlanmıştır. Görüldüğü üzere Troçki'nin öngörülerinin mutlak olmadığı, farklı koşullarda melez sonuçların da mümkün olabileceği yönündedir. Yine de bugünkü Çin Komünist Partisi elitinin büyük servet birikimi ve parti içi oligarşik yapısı göz önüne alındığında (Altınörs, 2018), Troçkist bir analizin göz ardı edilemeyeceği de açık görünmektedir.

Akademik Açıdan Nesnellik ve Öznellik Sınırı

Troçki'nin hem teorisyen hem siyasi aktör kimliği, onun yazılarını değerlendirirken metodolojik bir sorunsal ortaya çıkartmaktadır. Akademik çalışmalarda kuramcı ile kuram nesnesinin özdeşleşmesi istenmez. Oysa Troçki, bizzat parçası olduğu süreci analiz etmektedir. Bu durum, içeriden bir eleştiri olması nedeniyle paha biçilmez bir derinlik sağlasa da bir gözlemci tarafsızlığı eksikliği riskini de beraberinde getirmektedir. Ancak bu bakış, Troçki'nin argümanlarının içerdiği nesnel noktaları kaçırma riskini taşımaktadır. Zira sonradan ortaya çıkan çalışmalar, Troçki'nin tasvir ettiği birçok olgunun gerçek olduğunu doğrulamıştır (bürokratların ayrıcalıkları, işçi muhalefetine bastırılması vb.). Bu bakımdan, akademik tutarlılık adına Troçki'nin tezlerini salt sübjektif bir serzeniş olarak görmek eksik bir değerlendirmeye yol açabilir. Aksine, bugün ulaşılan tarihsel veriler Troçki'nin analiz gücünü kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak, Troçki'nin bürokrasi yaklaşımı hem kuramsal literatürde hem pratik deneyimlerde önemli izler bırakmıştır. Eleştirel teoriye katkısı, devrimci süreçlerin kendi anti-tezlerini nasıl doğurabildiğini göstermesidir. Bu bağlamda Troçki, “proletarya diktatörlüğü bürokrasiye dönüşebilir” uyarısıyla Marx'ın devletin sönmelenmesi teorisine bir düzeltme getirmiş gibi görünmektedir. Yani devleti ortadan kaldırmak bir yana, işçi devleti dahi kendini yeni bir ezen güç olarak yeniden üretebilir. Bu öngörü, 20. yüzyıl sosyalist deneyimlerinin acı bir gerçekliği haline gelmiştir ve teorik açıdan da sosyalist devlet kuramlarını radikal biçimde sorgulamaya açmıştır.

Sonuç

Bu çalışma, Lev Troçki'nin Sovyetler Birliği bağlamında geliştirdiği bürokrasi yaklaşımını teorik ve tarihsel boyutlarıyla ele almış; Troçki'nin bakış açısının Marksist literatürdeki yerine ve çağdaş tartışmalardaki yansımalarına

odaklanmıştır. Troçki'nin bürokrasi eleştirisi, Marksist kuramın devlet ve iktidar çözümlemesine özgün bir katkı yapmıştır. Devrim sonrası işçi devletinin, eğer olumsuz koşullar altında, yeni bir egemen kast – bürokrasi – tarafından ele geçirilebileceğini göstermiştir. Troçki bu kastı ne tam anlamıyla bir sınıf ne de geçici bir memur grubu olarak görmüştür. O bürokrasiyi kapitalist restorasyona gebe olan ama henüz kolektif mülkiyet zemininde varlığını sürdüren bir melez olgu olarak tanımlamıştır.

Troçki'nin bürokrasi yaklaşımı dört temel öncülle özetlenebilir: ilk olarak, bürokrasi, geri kalmışlık ve kıtlık koşullarının ürünüdür (maddi temel vurgusu). İkinci olarak bürokrasi, bir sosyal sınıf değil, ayrıcalıklı bir kasttır (kuramsal konumlandırma). Üçüncü olarak bürokrasi, devrimci ideallerden saparak kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarının üstüne koymakta ve siyasal iktidarı elinde bulundurmaktadır (eleştirel tespit). Dördüncü olarak bürokrasi, tarihsel olarak kararsızdır – ya siyasi devrimle devrilecektir ya da zamanla yeni bir sömürü sınıfına dönüşerek kapitalizmi geri getirecektir (tarihsel perspektif).

Bu ilkelerin ışığında Troçki, Sovyetler Birliği'nin bir 'dejenere işçi devleti' olduğunu ilan etmiş ve çözüm olarak 'siyasi devrim' kavramını ortaya atmıştır. Bu devrim, bürokrasiyi devirip işçi demokrasisini yeniden kurmayı hedeflemekte, ancak sosyalist ekonominin temellerini korumaktadır. Tarihsel gelişim Troçki'nin öngördüğü gibi gerçekleşmemiş olsa da (Sovyet bürokrasisi ancak on yıllar sonra reformlar ve dağılma yoluyla tasfiye oldu), onun analiz çerçevesi sosyal bilimlerin literatüründe ve özellikle bürokrasi literatüründe kalıcı bir etki yaratmıştır.

Sonuç itibarıyla, Lev Troçki'nin bürokrasi yaklaşımı tarihsel bir olguya yönelik önemli bir Marksist analiz örneği sunmaktadır. Akademik düzeyde tutarlılık ve kavramsal derinlik bakımından Troçki'nin eserleri, yaşadığı dönemin politik çalkantılarına rağmen oldukça güçlü bir teori inşa etmektedir. Bu teori, bir yandan Sovyet deneyiminin trajik yönlerini gözler önüne sererken, diğer yandan toplumsal dönüşüm mücadelesinde karşılaşılabilecek içsel tehlikelere karşı uyarıcı bir rehber işlevi görmektedir.

Çalışmamız, bu teorik mirası kapsamlı biçimde ele alarak, Troçki'nin bürokrasi eleştirisinin yalnız geçmişe ait bir tarihsel birikim olmayıp, günümüz ve gelecek için de dersler barındırdığını ortaya koymuştur. Troçki'nin Sovyet eleştirisi, evrensel bir tema yakalamıştır: bürokratik oligarşi tehdidi. Bu tema, günümüzde bile büyük ölçekli şirketler, uluslararası örgütler veya

askeri bürokrasi tartışmalarında karşılık bulmaktadır. Bu tartışmalar içinde her ne kadar Troçki'nin ismi anılmasa da 'bürokratikleşme eğilimi'ne dair farkındalık yarattığı aşıkardır.

Sonnotlar

1- Marx'a (2009: 72) göre, "Bürokrasi 'devlet biçimciliği'ni oluşturur, 'biçimcilik olarak siyasal devlet'i oluşturuyor ve Hegel de bürokrasiyi böyle bir biçimcilik olarak betimliyor. Bu 'devlet biçimciliği' gerçek bir güç olarak ortaya çıktığı ve kendi öz maddesi kendi kendine bağımsızlık için bürokrasi, bir pratik yanılsamalar dokumasından başka bir şey olamıyor; 'devlet yanılsamasından, 'siyasal yanılsama'dan başka bir şey olamıyor".

2- Marx, Mart 1843'te Hegel'in Hukuk Felsefesi İlkeleri eserinin eleştirisini yapmaktadır. Marx'ın el yazmaları şeklinde kaleme aldığı bu çalışması Hegel'in devlet kuramının incelenmesini içermektedir. Ancak bu çalışmasının kapak ve ilk dört sayfası kayıptır. Eksik olan bu sayfalarda Marx'ın Hegel'in yapıtında devletin ve devlet kurumlarının incelenmesinin başlangıcı olan ilk sayfaların (ss. 257-260) eleştirisini yaptığı düşünülmektedir (Marx, 2009: 7). Detaylı bilgi için K. Marx'ın Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi eseri incelenebilir.

3- Lenin proletaryanın ve devrimcilerin devlet aygıtını idare etme konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını sıklıkla vurgulamıştır. Onun için bunların birer memur gibi bu aşağılık, nankör ve insanda istenç uyandırmayan çalışmaları öğrenmeleri gerekiyordu. Daha önce çoğu kez dillendirdiği gibi "devlet aygıtını yenilemek için ne pahasına olursa olsun bu görevi yüklenmemiz gerekir" demiştir. Bu konuda Lenin son olarak şu cümleleri aktarmaktadır: "birincisi, bilgi sahibi olmalıyız; ikincisi; daha da bilgi sahibi olmalıyız; üçüncüsü: her zaman bilgi sahibi olmalıyız" (Liebman, 2017: 400).

4- "Sovyet İktidarının İlk Yıllarında Lenin'den Anılar: Yönetmeyi Nasıl Öğrendik?" eserinin önsözünde Verlag şu bilgilere yer vermektedir: Lenin bir konuşmasında "Sadece burjuvazinin devleti yönetmeye yetenekli olduğu önyargısına karşı mücadele başlatmalıyız" cümlesini kurmaktadır. Lenin bu cümleyi Ekim Devrimi'nden çok kısa bir süre sonra dile getirmiştir. Bu süreçte Bolşevik Partisi, Rus proletaryasını iktidar mücadelesine yöneltmiş, işçi ve köylülerin ilk sosyalist devletin yönetici partisi olmuştur. Gelinek noktada insanlık tarihinde ilk defa karşılaşılan bir görevi yerine getirmek zorundaydı: sosyalist toplumu inşa etmek, işçi sınıfı iktidarını sürdürmek ve sağlamaktır. Ancak bu söylenenler işçilerin yönetmeyi öğrenmesiyle mümkün olabilirdi (Verlag, 2010: 11).

5- V. İ. Lenin tarafından yazılan 1900-1922 yıllarını kapsayan yüz mektupta, Bolşevik Partisi'nin kurulmasında, Parti içinde baş gösteren sapmalara karşı mücadelede, proleter devriminin gerçekleşmesinde ve dünyada ilk sosyalist devletin kurulmasında

Lenin'in gösterdiği çabalara yer verilmektedir. Söz konusu eser Mektuplar şeklinde Türkçeye çevrilmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Lenin V İ (1995). Mektuplar. Çev. A Bilgi, İstanbul: Evrensel Basın Yayın)

6- Hayatım adlı eserinde Troçki, 1920'li yılların başında parti içinde yaşanan gelişmeleri özetlemektedir. Lenin'in yaşamının son dönemlerinde karşı çıkmasına rağmen Stalin, parti genel sekreterliğine getirilmiştir. Bu gelişmeden sonra Lenin, Stalin'i hem genel sekreterlikten düşürmeyi hem de parti içindeki itibarını zayıflatmayı düşünmüştür (Troçki, 2021: 557-558). Bu dönemde Politbüro, G. Zinovyev, L. Kamenev ve Stalin'den oluşan grubun gayri resmi liderliğini desteklemiştir. 1923 yılının başında kısmen iyileşen Lenin, dış ticaret politikası, ulusal azınlıkların idaresi ve bürokrasinin reformu konularında yürütülen yanlış politikaları düzeltmek için Troçki'den yardım istemiştir. Ancak Troçki harekete geçme konusunda aceleci davranmamayı tercih etmiştir. Ancak parti içindeki nüfuzunun giderek zayıflatılmak istendiğini fark eden Troçki, harekete geçmiş ve Merkez Komite'ye ciddi eleştirel yöneltmiştir. Parti içindeki demokrasinin ihlal edildiğini ve ekonomik planlamanın yetersizliğini vurgulamıştır. Öte yandan Stalin ise karşı manevralarla örgüt liderliğini pekiştirmiş ve partinin kontrolünü ele geçirmiştir. Troçki muhalefeti, Menşevik tarzı bir yasadışı hizip sapma olarak kınanmıştır. Lenin'in ölümünden sonra Troçki, saldırılara uğramaya devam etmiştir. 1924'te yapılan parti kongresinde Troçki, parti disiplinini ihlal etme suçlamalarına maruz kalmıştır. Troçki, 1925 yılında savaş komiserliği görevinden alınmıştır. Zinovyev ve Kamenev'in Stalin ile görüş ayrılığına girmelerini fırsat bilen Troçki, Zinovyev ve Kamenev ile Birleşik Muhalefet hareketini geliştirmiştir. Bu süreçte tek ülkede sosyalizm teorisi ve dünya devriminin terk edilmesi, parti demokrasisi, ekonomik planlama gibi konular üzerinden Stalin'e karşı yürütülen muhalefet sonunda Troçki, umduğunu bulamamış ve 1926'da Politbüro'dan ihraç edilmiştir (Daniels, 2025).

7- Sürekli Devrim tezi Marksizm'in önemli bir konusudur ve bu tez tek başına Troçki'ye ait değildir. Sürekli devrim hakkında Troçki 'Sürekli Devrim' eserinde 14 maddede ortaya koymaktadır ve şunları dile getirmektedir (1971: 164): "İktidarın proletaryanın eline geçmesi devrimi tamamlamaz, onu başlatır sadece. Sosyalist inşa, ulusal ve uluslararası ölçekte sınıf mücadelesi temeli üzerinde mümkündür ancak. Sosyalist devrimin ulusal sınırlar içinde tamamlanması olanaksızdır. Burjuva toplumundaki bunalımın temel nedenlerinden biri, bu toplumda yaratılan üretici güçlerin artık ulusal devletin çerçevesiyle bağdaşan mamasıdır. Bu, bir yandan emperyalist savaflara, diğer yandan da bir burjuva Avrupa birleşik devletleri ütopya asının doğmasına yol açar. Sosyalist devrim ulusal arenada başlar, uluslararası arenada gelişir ve dünya arenasında tamamlanır. Böylece sosyalist devrim, kelimenin daha yeni ve geniş bir anlamında da, sürekli bir devrim haline gelir: sosyalist devrim, ancak yeni toplumun gezegenimizin tüm yüzeyinde en son zafere ulaşınca e ulaşmasıyla tamamlanacaktır".

8- Troçki'nin önderlik ettiği Sol Muhalefetin kuruluşu, Bolşeviklerin, parti önderliğinde yükselen yozlaşma tehlikesine verdiği en somut tepkiydi. Troçki'nin Yeni Yol başlığı altında geliştirdiği eleştiriler, büyüyen maddi imtiyazlarına karşı bir tehdit hisseden tüm parti aygıtı ve devlet bürokrasisi içinde önemli bir tepkiye yol açmıştır (North, 2021:8). Bu tepkiler Troçki'nin partiden uzaklaştırılmasına ve sonrasında sürgün edilmesine zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

Altınörs A (2018). Şi Jinping liderliğinde Çin Komünist Partisi. *Marksist Teori*, 33, 53-60.

Arnhart L (2013). *Siyasal Düşünce Tarihi: Platon'dan Rawls'a*. Çev. A K Bayram, Ankara: Adres Yayınları.

Bakunin M A (2022) *Anarşizm*. Çev. M Bilgiç, Ankara: Dorlion Yayınları.

Carr E H (1989). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1: 1917-1923*. Çev. O Suda. İstanbul: Metis Yayınları.

Cliff T (2020). *Trotsky: Fighting the Rising Stalinist Bureaucracy 1923-1927*. London: Bookmarks.

Cohen S F (1970). *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography*. New York: Oxford University Press.

Collins G (2017). Russia: How the Bureaucracy Seized Power. <https://marxist.com/russia-how-the-bureaucracy-seized-power-part-one-the-russian-working-class-takes-power.htm#:~:text=By%20%E2%80%9Ceducated%20forces%E2%80%9D%2C%20Lenin%20meant,within%20Russia%2C%20there%20was%20none>. Son erişim tarihi, 25/05/2025.

Communist Party of the Soviet Union. https://en.wikipedia.org/wiki/Communist_Party_of_the_Soviet_Union#cite_note-151. Son erişim tarihi, 30/06/2025.

Çağlı E (1991). SSCB Üzerine Troçki'nin Görüşleri. <https://marksist.net/elif-cagli/sscb-uzerine-trockinin-gorusleri#:~:text=SSCB%20%C3%9Czerine%20Tro%C3%A7ki%27nin%20G%C3%B6r%C5%9Fleri%20Sovyet,devrimci%20bir>. Son erişim tarihi: 20/06/2025.

Çiftçi A ve Şen A T (2024). Bürokrasi Kuramları ve İşlevselliği: Marksist, Liberal ve Modern Yaklaşımlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1053-1077.

Daniels V R (2025). Role in Soviet government of Leon Trotsky, <https://www.britannica.com/biography/Leon-Trotsky/Role-in-Soviet-government>, 10/10/2025.

Dereli T (2008). Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu. *Çalışma ve Toplum*, 8, 11-38.

Deutscher I (1969). *Troçki: Silahlı Sosyalist*. Çev. R Güran. Ağaoğlu Yayınevi.

Bilmez N (2025). Lev Troçki'nin Bürokrasi Yaklaşımı Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 49(4), 662-697.

- Djilas M (1982). *Yeni Sınıf*, Çev. S Umran, İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Engels F (1969). *The Principles of Communism*. Moscow: Progres Publishers.
- Eryılmaz B (2013). *Bürokrasi ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fainsod M (1963). *Smolek under Soviet Rule*. England: Harvard University Press.
- Fitzpatrick S (1979). The Composition of the Soviet Bureaucracy, 1927-1931. *Slavic Review*, 38(1), 49-69.
- Fotiyeva L (2010). Devlet İşlerinde Lenin'in Yöntemleri. İçinde: O Geridönmez (Çev.), *Sovyet İktidarının İlk Yıllarında Lenin'den Anılar Yönetmeyi Nasıl Öğrendik?*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 150-180.
- Getty J A (1985). *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933-1938*. New York: Cambridge University Press.
- Gürel B (2016). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Kapitalist Restorasyona Giden Yol: Maoculuk, Bürokrasi ve Kitle Mücadeleleri (1949-1979). *Devrimci Marksizm: Teorik – Politik Dergi*, 28/29, 123-166.
- Habermas J (1973). *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press.
- Hegel G W F (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. Çev. C. Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Horkheimer M ve Adorno T (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Çev. N Ülner ve E Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hough J F (1979). *How the Soviet Union is Governed*. London: Harvard University Press.
- Knei-Paz B (1978). *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*. Oxford: Clarendon Press.
- Lefebvre H (2014). *Sosyalist Dünya Görüşü: Marksizm*. Çev. G D Görsev, İstanbul: Yordam Kitap.
- Lenin V İ (1976). *Devlet ve Devrim*. Çev. M Kaya, İstanbul: Emek Yayınları.
- Lenin V İ (1995). *Mektuplar*. Çev. A Bilgi, İstanbul: Evrensel Basın Yayın.
- Liebman M (2017). *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*. Çev. S Tiryakioğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mandel E (1986). Trotsky's Theory of Bureaucracy. *New Left Review*, 1(159), 5-27.
- Marcuse H (1990). *Tek Boyutlu İnsan*. Çev. A Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Marx K (2003). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. Çev. S Belli, Eriş Yayınları.
- Marx K (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Çev. K. Somer, Ankara: Kuban Matbaacılık.

- Marx K (2011). *Fransa'da İç Savaş*. Çev. A Dağlar, İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Marx vd. (1977). *Paris Komünü Üzerine*. Çev. K Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx K ve Engels F (1969). *Manifesto of the Communist Party*. Moscow: Progress Publishers.
- Marx K ve Engels F (1989). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. Çev. M Kabagil. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx K ve Engels F (2004). *Siyasi Yazılar*. Çev. A Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.
- Michels R (2001). *Political Parties: A Sociological Study of The Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Kitchener: Batoche Books.
- Millar R J (1987). *Politics, Work, and Daily Life in the USSR: A Survey of Former Soviet Citizens*. New York: Cambridge University Press.
- Murgul Y (2019). Modern Elit Teorileri ve Bürokrasi. İçinde: N Öztaş (Ed), *Bürokrasi*, Ankara: Nobel Yayınları, 153-171.
- North D (2021). *Lev Troçki ve Marksizmin Gelişime*. İstanbul: Mehring Yayıncılık.
- Önder Ö (2013). *Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm*. Ankara: Otorite Yayınları.
- Öztaş N (2019). Bürokrasi Anlamları Derlemesi. İçinde: N Öztaş (Ed), *Bürokrasi*, Ankara: Nobel Yayınları, 1-8.
- Seigelbaum D L (2015). History of the Soviet Union, 1924-1929: Propaganda and Youth Organization. Rewminate a Bold Blend of New & Ideas, <https://brewminate.com/history-of-the-soviet-union-1924-1929-propaganda-and-youth-organization/#:~:text=leader,Left%20Opposition%E2%80%99s%20accusation%20that%20the>. Son erişim tarihi, 30/05/2025.
- Shachtman M (1962). *Bürokratik Devrim: SSCB'nin Yeni Bir Toplum Olarak Analizi*. Çev. A Kağan, İstanbul: Ant Yayınları.
- Troçki L (1918). Work, Discipline, and Order to Save the Socialist Soviet Republic, *The Class Struggle*, 3(4). <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/03/work.htm>. Son erişim tarihi, 30/06/2025.
- Troçki L (1930a). World Unemployment and the First Five Year Plan. <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1930/unemployment/index.htm>. Son erişim tarihi, 25/06/2025.
- Troçki L (1930b). *The History of the Russian Revolution*. Russian.
- Troçki L (1933a). *The Class Nature of the Soviet State*. New York: Pathfinder Press.
- Troçki L (1933b). The Danger of Thermidor. *The Militant*, 6(5), 1-4.
- Troçki L (1935). Bureaucratism and factional groups, *New International*, 2(1), 16-19.
- Troçki L (1936). The Class Nature of the Soviet State. *New Militant*, 2(22), 3-4.
- Bilmez N (2025). Lev Troçki'nin Bürokrasi Yaklaşımı Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 49(4), 662-697.

Troçki L (1937a). *Revolution Betrayed: What is the Soviet Union and Where is it Going?*, New York: Panfinder Press.

Troçki L (1937b). Not a Workers' and not a Bourgeois State?. *Fourth International*, 12(4), 123-127.

Troçki L (1938). It is Necessary to Drive the Bureaucracy and the New Aristocracy out of the Soviets. *Fourth International*, 15(1), 34-35.

Troçki L (1939a). *The USSR in War*. New York: Pathfinder.

Troçki L (1939b). Once Again on the 'Crisis of Marxism'. *The New International*, 5(5), 133-134.

Troçki L (1940). Letter to the Workers of the USSR. *Fourth International*, 1(5), 140-141.

Troçki L (1971). *Sürekli Devrim*. Çev. B Çunda, Ankara: Sol Yayınları.

Troçki L (1972). *The Revolution Betrayed: What is the Soviet Union and Where is It Going*. New York: Pathfinder Press.

Troçki L (2021). *Hayatım*. Çev. M Ökmen. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Troçki L (2023). *Ekim Devrimi'nin Öğrettikleri*. Çev. B Makal. Ankara: Dorlion Yayınları.

Twiss T M (2016). *Trotsky and the Problem of Soviet Bureaucracy*. Leiden: Brill.

Verlag D (2010). *Sovyet İktidarının İlk Yıllarında Lenin'den Anılar Yönetmeyi Nasıl Öğrendik?* (Doğu Alman Yayınevinin Önsözü). Çev. O Geridönmez. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Weber M (2020). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Çev. Ö Ozankaya, İzmir: Cem Yayınevi.